

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMUİFD Haziran 2026, 60: 487-525

Müberred'in *El-Kâmil Fî'l-Lugati Ve'l-Edeb* Adlı Eserinin Tefsirle İlişkisi

The Relationship of Mubarrad's *Al-Kāmil Fi'l-Lughah Wa'l-Adab* To Tafsīr

Dr. Halil SARI¹

¹Diyanet İşleri Başkanlığı, Balıkesir/Bandırma
· kasas_26@hotmail.com · ORCID > 0000-0003-3887-3504

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 08 Ağustos/August 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 28 Kasım/November 2025

Yıl/Year: 2026 | **Sayı – Issue:** 60 | **Sayfa/Pages:** 487-525

Atıf/Cite as: Sarı, H. "Müberred'in *El-Kâmil Fî'l-Lugati Ve'l-Edeb* Adlı Eserinin Tefsirle İlişkisi"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 60, Haziran 2026: 487-525.

MÜBERRED'İN EL-KÂMİL FÎ'L-LUGATİ VE'L-EDEB ADLI ESERİNİN TEFSİRLE İLİŞKİSİ

ÖZ

Bu çalışma, klasik Arap edebiyatının temel kaynakları arasında yer alan, Basra dil ekolünün önde gelen temsilcilerinden Müberred'in (öl. 286/900) *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb* adlı eserinin, tefsir ilmiyle olan ilişkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Tıpkı Câhiz'in (öl. 255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn'i*, İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Edebü'l-kâtib'i* ve Ebû Ali el-Kâfî'nin (öl. 356/967) *el-Emâlî'si* gibi alanında başyapıt kabul edilen bu eser, Arap edebiyatı tarihinde dil ile tefsir arasındaki güçlü etkileşimin somut bir örneği olarak ele alınabilir. Araştırma, Müberred'in söz konusu eserini, Kur'ân tefsiriyle kurduğu metodolojik ve içerik düzeyindeki bağlantılar çerçevesinde inceleyerek, klasik dönem dil âlimlerinin tefsir faaliyetlerine sağladıkları dolaylı katkıların niteliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. *el-Kâmil*; lügat, nahiv, belâgat ve şiir örnekleri bakımından sunduğu zengin malzeme ile doğrudan tefsir eseri olmasa da ihtiva ettiği bilgiler sayesinde tefsir ilminin gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Mevcut literatürde Müberred'in dil alanındaki çalışmaları genel hatlarıyla ele alınmış olmakla birlikte, onun tefsirle kurduğu ilişki sistematik biçimde değerlendirilmemiştir. Araştırmanın temel problemi, literatürde Müberred'in *el-Kâmil* adlı eserinin tefsire katkılarının yeterince ortaya konmamış olmasıdır. Dolayısıyla çalışmada, *el-Kâmil*'de yer alan lügat açıklamaları, Arap lehçeleri, şiir ve örfî kullanımlarla desteklenen rivâyetler ile sahâbe ve tâbiîn kavillerine yapılan atıflar, söz konusu katkının tefsir açısından nasıl bir işlev gördüğünü ortaya koymak amacıyla metin analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, Müberred'in hem etimolojik hem fonetik-morfolojik tahlillerde bulunduğunu, Arap dilinin örfî kullanımına ve şiir mirasına sıkça başvurduğunu, rivâyetleri ise eleştirel bir süzgeçten geçirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak Müberred, Kur'ân'daki kelime ve kavramların anlamlarını belirlemede dil merkezli bir yorum tarzı geliştirmiştir. Bu yönüyle çalışma, Arap dili ve tefsir tarihi alanlarında literatürdeki önemli bir boşluğu doldurarak, klasik dönem ilimler arası geçişkenliğe dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müberred, *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*, Basra Dil Ekolü.

THE RELATIONSHIP OF MUBARRAD'S *AL-KĀMİL FĪ'L-LUGHAH WA'L-ADAB* TO TAFSİR

ABSTRACT

This study aims to examine the relationship between the work of Mubarrad (d. 286/900), a leading representative of the Basran school of Arabic linguistics, *al-Kāmil fī'l-lughah wa'l-adab*, and the discipline of Qur'ānic exegesis. Like al-Jāhiz (d. 255/869), Ibn Qutaybah (d. 276/889), and Abū 'Alī al-Kālī (d. 356/967), whose works are considered masterpieces in their respective fields, *al-Kāmil* exemplifies the close interaction between language and tafsīr in the history of Arabic literature. The study investigates *al-Kāmil* in terms of its methodological and content-level connections to Qur'ānic interpretation, aiming to clarify the indirect contributions of classical linguists to tafsīr. Although not a tafsīr per se, the work offers rich material in lexicography, grammar, rhetoric, and poetic examples thereby making significant contributions to the development of Qur'ānic exegesis. While Mubarrad's contributions to the study of language have been addressed in general terms in previous scholarship, his methodological engagement with tafsīr has not been systematically evaluated. This study identifies lexicon explanations, Arabic dialectal forms, poetic and customary usages, narrations, and references to the companions and tābi'īn in *al-Kāmil*, applying content analysis to assess their significance. The findings indicate that Mubarrad employed both etymological and phonetic-morphological analyses, drew extensively on customary Arabic usage and poetic heritage, and critically evaluated narrations. Ultimately, he developed a language-centred hermeneutical method for interpreting the Qur'ān. In this respect, *al-Kāmil* fills an important gap in the literature on Arabic language and tafsīr history, constitutes a significant example on the interdisciplinary transmission of knowledge in the classical period.

Keywords: Tafsīr, Mubarrad, *al-Kāmil fī'l-lughah wa'l-adab*, Basra School of Linguistics.

GİRİŞ

İslâm düşünce tarihinde dil ile tefsir arasındaki ilişki, özellikle erken dönem âlimleri açısından oldukça güçlü ve belirleyici bir karaktere sahiptir. Zira Kur'ân, Arap diliyle nâzil olmuş bir hitap olarak, anlamının doğru anlaşılması noktasında dil ilimlerine başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede dil âlimlerinin Kur'ân'a dair yaklaşımları, doğrudan bir tefsir faaliyeti olmasa da tefsir ilminin

gelişiminde önemli katkılar sunmaktadır. Bu katkı, özellikle lügat, nahiv, belâgat ve şiir şahidliği gibi alanlarda yoğunlaşmakta, böylece kelime ve kavramların sahih anlamını tayini bakımından belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda öne çıkan isimlerden biri de Basra ekolünün önde gelen dilcilerinden Müberred'dir (ö. 285/898). Onun *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb* adlı eseri, yalnızca Arap dilinin inceliklerini ele alan bir kaynak olmayıp, aynı zamanda Kur'ân âyetlerinin yorumuna ilişkin doğrudan veya dolaylı açıklamalar içermektedir.

Basra dil ekolünün önde gelen isimlerinden Müberred üzerine yapılan araştırmalar çoğunlukla onun nahiv ve edebî yönüne odaklanmış; *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb* adlı eserinin tefsirle ilişkisi ise sistematik bir şekilde tahlil edilmemiştir. Oysa mezkur eser, yalnızca Arap dilinin inceliklerini aktaran bir eser değil, aynı zamanda Kur'ân âyetlerinin yorumuna doğrudan veya dolaylı katkılar sunan bir eserdir. Bu durum, alanda önemli bir araştırma boşluğu oluşturmaktadır. Literatürde, Müberred'in hayatı, ilmî şahsiyeti ve el-Kâmil'in genel özelliklerini ayrıntılı biçimde ele alan bazı akademik çalışmalar yapılmıştır.^[1] Ancak bu araştırmalarda, eserin Kur'ânî atıfları, rivâyet kullanımı ve dilsel tahlillerinin tefsir bağlamındaki işlevi ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

Bu çalışma, Müberred'in *el-Kâmil*'ini dilsel tahliller, şiir ve sahâbe-tâbiîn rivâyetlerinden yararlanma yöntemleri üzerinden tahlil ederek, onun tefsirle kurduğu irtibatı ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma, nitel içerik analizi yöntemiyle yürütülmüş; eserdeki Kur'ân âyetleri, ilgili dilsel ve bağlamsal açıklamalarla birlikte sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler, Müberred'in tefsire katkısını dil, rivâyet ve anlam yorumunu bütünleştiren çok yönlü bir yaklaşım çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışmanın, hem tefsir hem de Arap dili araştırmaları için karşılaştırmalı incelemelere zemin hazırlaması umulmaktadır.

1. HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Basra dil ekolü temsilcilerinden olan Müberred'in tam adı Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî'dir. 210 yılı Zilhicce ayında Basra'da dünyaya gelmiş, 286/900 yılında vefat ederek Bağdat'ta Bâbü'l-Kûfe denilen yerde defnedilmiştir. Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (öl. 225/840) ve Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (öl. 249/863) gibi dilciler önde gelen hocalarıdır. Mâzinî'nin ders halkasında Sîbeveyhî'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb*'ını öğrenmiştir. Bir rivâyete göre Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (öl. 255/869) kendisinden Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ını öğrenmek isteyen bir gence Müberred'e gitmesini tavsiye etmesi onun diğer dil otoriteleri nezdinde de mute-

[1] Ahmet Akkan, *Ebu'l-Abbas el-Muberrid ve el-Kâmil fi'l-edeb Adlı Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 60-93; Yasin Kâhyaoğlu, "Ebu'l-Abbas el-Muberrid'in Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (Haziran 2003), 83-96.

ber bir âlim olarak kabul edildiğini göstermektedir. Zeccâc (öl. 311/923), Ahfeş el-Asgar (öl. 316/928), Serrâc (öl. 316/929), Ebû Ali es-Saffâr (öl. 341/952), İbn Düristeveyh (öl. 347/958) gibi öğrenciler yetiştirmiştir. Arap dili ve edebiyatı sahasında derin bilgiye sahip olan Müberred, aynı zamanda belîğ ifadeleri, cömert mizacı ve nükteli ifadeleriyle tanınmıştır.^[2] Hatta, garip ve nükteli ifadeleri öğrenmek için delilerin ve hastaların bulunduğu mekânlara gittiği rivâyet edilmiştir.^[3] Bunun yanı sıra, isnad zinciri olmaksızın rivâyet edilen haberleri ondan daha iyi ezbere bilen başka bir kimsenin bulunmadığına dair ilmî yetkinliğini öven ifadeler de zikredilmiştir.^[4] Bazı kaynaklarda tefsirde de imam olduğu belirtilmiştir.^[5] Bu bakımdan, daha önce kimsenin açıklamadığı âyetlerde en güzel ve en isabetli yorumları ortaya koyduğu ifade edilmiştir.^[6]

İsminin telaffuzu konusunda ise farklı aktarımlar bulunmaktadır. Bir rivâyete göre, derslerini Basra civarında البرادة denilen yerde verdiği için kendisi bu şekilde anılmıştır.^[7] Rivâyete göre hocası Mâzinî, onun verdiği bir cevabı çok beğenmiş ve ona: “Kalk, sen “el-Müberrid” yani, “hakkı sabit kılan kişinin” demiş-

[2] Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 98; Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dârü'l-Ma'arif, 1984), 101-110; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Dârü'l-Garîbî'l-İslâmî, 1993), 1/54; Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhim b. Abdülvâhid el-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire-Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî-Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfe, 1986), 242; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nihât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1979), 1/269; Ebû'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü enbâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, ts), 1/283; Kâdî Ebû'l-Muhâsin el-Mufaddal b. Muhammed b. Mîs'ar et-Tenühî, *Târîhu'l-ulemâi'n-nahviyyîn mine'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn ve gayrihim*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hilvu (Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suudi'l-İslâmiyye, 1981), 53-54; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdîrrahîb, *İkdi'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 3/335; 7/82; Ebû Ubeydullâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî, *Mu'cemu's-suarâ*, thk. Fâruk Eslim (Beyrut: Dâru Sâder, 2005), 470; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Saîd b. Hazm el-Endelûsî, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dârü'l-Ma'arif, ts), 377; Ebû Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa'd el-Himyerî, *Şemstü'l-ülüm ve devâü kelâmi'l-Arab mine'l-külüm*, thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî-Mutahhar b. Alî el-İryânî-Yusuf Muhammed Abdullah (Beyrut-Dimaşk: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir-Dârü'l-Fikr, 1999), 110.

[3] Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed Abdü'l-Mun'im Hafâcî (Kahire: Şeriketu Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bânî el-Hillî ve Evlâdih, ts), 23; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâdî ev Medîneti's-selâm*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 4/153, 154.

[4] Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, thk. Selmân Abdü'l-Fettâh Ebu'l-Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2002), 7/589.

[5] Âdil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirin min sadri'l-İslâmi hatta'l-asri'l-hâdiri*, thk. Hasan Hâlid (Beyrut: Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyyeti, 1988), 2/650.

[6] Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, 77.

[7] Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Belaga*, thk. Ramazan Abdü'd-Tevvâb (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1985), 12.

tir.^[8] Ancak Kûfeliler, ona karşı kin ve kötü niyetlerinden dolayı ج harfini fetha ile telaffuz ederek “Müberred” şeklinde değiştirmişlerdir.^[9] İbn Abdîrrahîb’e göre (öl. 328/940), Kûfeliler’in onu “Müberred” olarak anmalarının nedeni, “Ravda” adlı eserinde şairlerin yalnızca en basit ve sınırlı etkiye sahip şiirlerini zikretmesidir ki bu kullanım tahkîrî bir anlam taşımaktadır.^[10] Seâlibî ise (öl. 429/1038), hocasının kendisine yönelttiği “hakkı sabit kılan kişisin” ifadesinin, daha sonra zıddı kastedilerek verildiğini nakletmiştir.^[11] Hâl böyle olunca, Müberred’in bu lakaptan hoşlanmadığı, hatta “Beni bu lakapla andıran kişiyi Allah da aynı şekilde ansın.” şeklinde ifade kullandığı nakledilmiştir.^[12] Buna rağmen, gelenekte daha ziyade bu isimle meşhur olmuştur.^[13] İsmi hakkında daha başka rivâyetlere de yer verilmiştir.^[14]

Aynı zamanda, Müberred’in altmışa yakın eser kaleme aldığı, bunların büyük çoğunluğunun ise dil ve edebiyat sahasına ait olduğu bilinmektedir.^[15] Kemâled-dîn el-Enbârî (öl. 577/1181) onun çok sayıda eser telif ettiğini belirtmiş, bunlar arasında en meşhur ve büyük olanının ise *el-Müktedab* adlı eseri olduğunu kaydetmiştir.^[16] Öte yandan dil âlimleri, Müberred’in ilmî birikimi ve otoritesine vurgu yapan övgü dolu ifadeler kullanmışlardır. Örneğin Ezherî (öl. 370/980), Müberred’in Basralılar içinde nahiv kuralları ve kıyas yöntemlerinde en önde gelen âlim olduğunu belirtmiştir.^[17] İbn Cinnî (öl. 392/1002), Müberred’in ilimde dağ gibi olduğunu, hocalarının görüşlerinin ona dayandığını ve nahve dair konuları sistematikleştirerek bunlara bağlı fer’î meseleleri açıklığa kavuşturduğunu belirtmiş ve

[8] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Sîyretü a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 13/577; Muhammed Tantâvî, *Neş’etü’n-nahv ve târihu eşherî’n-nuhât*, (Kahire: Dârü’l-Ma’arif, ts), 113.

[9] Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi’l-lugati ve envâ’ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ-Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm-Ali Muhammed el-Becâvî (Kahire: Dârü’t-Türâs, ts), 2/427; Şevki Dayf, *Medârisü’n-nahviyye*, (Kahire: Dârü’l-Ma’arif, ts), 123.

[10] İbn Abdîrrahîb, *İkdü’l-ferîd*, 7/82.

[11] Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Letâifü’l-ma’arif*, thk. P. de Jong (Leiden: E. J. Brill, 1867), 33.

[12] Mahmûd Mustafa, *İ’câmü’l-’alâm* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 178.

[13] İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/321.

[14] Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Evâil*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl (Kahire: Dârü’l-Beşîri li’s-Sekâfe ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, 1987), 382; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Ali b. Muhammed b. Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts), 12/389; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Ali b. Muhammed b. Cevzî, *Keşfü’n-nikâb ani’l-esmâi ve’l-elkâb*, thk. Abdülaziz b. Râcî es-Sâidî (b.y., y.y., 1993), 392.

[15] Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, ts), 88; Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali el-Neccârî, (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, ts), 1/206.

[16] Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ fî tabakâti’l-üdebâ*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1998), 200.

[17] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü’l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Müessesetü’l-Misriyyeti’l-Âmme, ts), 1/27.

ondan övgüyle söz etmiştir.^[18] Müberred, Sa'leb (öl. 291/904) ile münazara meclislerinde bir araya gelmeyi severdi, fakat Sa'leb bundan hoşlanmaz, ilmî üstünlüğünü bildiği için ondan çekinirdi ve buluşmaktan kaçınırdı.^[19] İlim konusunda son derece hassas olan Müberred, "Dinleme göz iledir; eğer konuştuğun kimsenin gözlerinin sana baktığını görürsen, bil ki o iyi dinliyor demektir." şeklinde bir ifadeye yer verdiği nakledilmiştir.^[20]

2. MÜBERRED'İN *EL-KÂMİL Fİ'L-LUGATİ VE'L-EDEB* ADLI ESERİNDE ÂYETLERİ YORUMLAMA YÖNTEMİ

Müberred, eserin mukaddimesinde eseri kaleme alma amacını, çeşitli türden edebî unsurları bir araya getirmek şeklinde açıklamıştır. Bunun yanı sıra, yabancı veya anlaşılması güç her sözü yorumlamak ve i'râb unsurlarını eksiksiz biçimde izah etmek niyetinde olduğunu belirtmiştir. Ancak onun tamamında haberler ve kıssalar yer almakta, maksadı ise ifadelerin düzgünlüğünü göstermek, garip lafızları açıklamak, dilin kullanım biçimlerini beyan etmek, ifadelerin sırlarını ve anlamlarını ortaya koymak, söz sanatlarının anlamlarını açıklamak ve güzel teşbihler, latif istiareler, kinayeler gibi anlam inceliklerini örneklendirmiştir. Ayrıca eserde bedî' sanatlarına dair örneklere de yer vermiştir.^[21] Müberred, eserini belirli bir sistem veya tertip üzere düzenlemese de kaynaklarda eser hakkında övgü dolu ifadelere yer verilmiştir. Öyle ki bazı rivâyetlerde, bu eseri okumayan kimsenin ilim ve edebiyat bakımından eksik kalacağı belirtilmiştir.^[22]

Müberred'in tefsir yorumlarında sahâbe sözleri, önceki müfessir ve dilcilerin görüşleri, Arapların dilsel örfleri, şiirden yapılan istişhâdlar, nahvî ve lügavî tahliller ile mecaz, temsil ve teşbih gibi unsurlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu unsurlar, onun yorumlarını şekillendiren ve dil merkezli yaklaşımını besleyen başlıca referans kaynakları arasında yer almaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1. Sahâbe Görüşleriyle Âyetleri Tefsir Etmesi

Müberred, Kur'ân'daki kelime ve ifadelerin anlamını sağlam temellere oturtabilmek için, vahyin ilk muhatapları olan sahâbenin sözlerine büyük önem at-

[18] Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1993), 129-130.

[19] Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, thk. Abdülkâdir Arnaût-Mahmûd el-Arnaût (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, ts), 3/356.

[20] Ebü Ömer İbn Abdilberr en-Nemerî, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis ve şahzü'zâhini ve'l-hâcis*, thk. Muhammed Mursî el-Buhûlî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 1/44.

[21] Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fî'l-lugati ve'l-edeb*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Riyad: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts), 1/32.

[22] Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luga*, thk. Muhammed Mısırî, (Dımaşk: Dâru Sa' deddîn, 2000), 286.

fetmiştir. Çünkü ona göre sahâbe, hem Arapçanın en fasih döneminde yaşamış hem de Kur'an'ın iniş sürecine doğrudan tanıklık etmiş bir nesildir. Bu görüşler aracılığıyla bir yandan Kur'an'daki lügavî unsurların doğru yorumlanması sağlanmış, diğer yandan da âyetlerin anlamını tarihî bağlamı içinde anlaşılmasına katkı sunmuştur. Nitekim o, Kur'an lafızlarını izah ederken salt filolojik tahlillere bağlı kalmayıp, sahâbe zamanına ait kullanım örneklerini de göz önünde bulundurmıştır. Müberred'in bu bağlamda en fazla referans gösterdiği sahâbenin başında İbn Abbas (öl. 68/687-88) gelmiştir. Örneğin { وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ } “*Fecre ve on geceye yemin olsun*”^[23] ifadesiyle alakalı İbn Abbas'ın bazı izahlarını nakletmiştir. Nitekim İbn Abbas, “*Fecre ve on geceye yemin olsun*” âyetini Muharrem ayı olarak tefsir etmiş ve bu zaman diliminin, Kureyş kabilesinin tarih sahnesine çıkışında belirleyici rol oynadığına işaret etmiştir.^[24] İbn Abbas'ı referans göstererek izah ettiği yerlerden birisi { فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَّارِ الْكُنَّسِ } “*Bir görünüp bir sinenlere, akıp giderek kaybolanlara.*”^[25] ifadesidir. İbn Abbas'a göre, burada yaban öküzlerine yemin edilmiştir. Çünkü onlar, burunları basık ve inlerinde gizlenen hayvanlardır. Başkaları ise şöyle demiştir: Allah, geceyin hareket eden ve gündüz geri çekilen yıldızlara yemin etmiştir. Müberred, ikinci görüşün daha yaygın olduğunu belirtmiştir.^[26] Ayrıca Müberred { لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ } “*Onlara kesintisiz mükâfat vardır.*”^[27] ifadesindeki { غَيْرُ مَقْطُوعٍ } terkiibini “kesintisiz” şeklinde tefsir etmiş ve bu izahını İbn Abbas'a dayandırmıştır.^[28]

Diğer taraftan ise o, İbn Abbas'ın bazı görüşlerine ihtiyatla yaklaşmıştır. Örneğin, İbn Abbas { ذَلِكَ الْكِتَابُ } ifadesini “Kur'an” şeklinde tefsir etmiştir. Ancak Müberred, bu görüşü destekleyen sahih bir rivâyetin bulunmadığını belirtmiş ve söz konusu yorumun, güvenilir bir delil olmaksızın kabul edilmesinin ilmî açıdan ihtiyat gerektirdiğini ifade etmiştir.^[29]

Müberred'in rivâyet ve yorumlarına kaynaklık eden sahâbîler arasında Abdullah b. Mes'ûd'un da (öl. 32/652-53) bulunduğu görülmektedir. Örneğin Furkân sûresinin 72. âyetinde geçen ve genellikle “yalancı şahitlik” anlamında yorumlanan الرُّوُ kelimesini, “müşriklerin bayramı” şeklinde açıklamıştır. Aynı kelimeye dair İbn Mes'ûd'un ise “şarkı ve müzik” anlamını verdiğini belirtmiştir. Ayrıca, İbn Abbas'a الرُّوُ kelimesinin “yalancı şahitlik” ile ilgili olup olmadığı sorulduğunda, onun bu yorumu reddettiğini ve “Yalancı şahitlikle ilgili âyet farklıdır; o da:

[23] el-Fecr 89/1.

[24] Müberred, *el-Kâmil*, 2/166.

[25] et-Tekvîr 81/15-16.

[26] Müberred, *el-Kâmil*, 2/303.

[27] Fussilet 41/8.

[28] Müberred, *el-Kâmil*, 3/61.

[29] Müberred, *el-Kâmil*, 3/60. Müberred'in İbn Abbas'a atıfta bulunduğu diğer yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/119, 199, 224; 2/115, 116, 159, 293; 3/47, 63, 75.

'*Bilgin olmayan şeyin ardına düşme.*^[30] âyetidir.' şeklinde cevap verdiğini nakletmiştir.'^[31] Bununla birlikte, onun kıraatlerle alakalı rivâyetlerine de yer vermiştir.^[32]

Müberred'in, zaman zaman Hz. Ömer'in (öl. 73/693) sözlerine dayanarak Kur'an lafızlarını yorumladığı görülmüştür. Örneğin {لَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ} "*Onun herhangi bir dengi yoktur.*"^[33] âyetindeki كُفُو kelimesini tefsir ederken Hz. Ömer'in "Kadınları ancak kendilerine denk olanlarla (evlenmelerine) izin vereceğim" şeklindeki ifadesine referansta bulunarak كُفُو kelimesini "denk olmak" manasında açıklamıştır.^[34] Bu açıdan bakıldığında, Müberred'in كُفُو kelimesini "denk olmak" anlamında yorumladığı ve bu lügavî açıklamayı, Hz. Ömer'den nakledilen bir örnekle desteklediği görülmektedir.

Görüldüğü üzere Müberred, özellikle kelimelerin hangi anlamda kullanıldığını, deyimlerin ne tür çağrışımlar içerdiğini ve ifadelerin hangi bağlamlara gönderme yaptığını sahâbe sözleriyle temellendirerek âyetlerin tefsirine dair hem dilsel hem de tarihsel bir derinlik kazandırmıştır. Sonuç olarak, Müberred'in tefsir bağlamında en fazla atıfta bulunduğu sahâbî İbn Abbas'tır. Bunun temel gerekçesi, İbn Abbas'ın "Tercümânü'l-Kur'an" gibi sıfatlarla anılması ve tefsir alanında yetkin bir şahsiyet olarak kabul edilmesi olduğu düşünülebilir. Bu durum, Müberred'in âyetlerin izahında diğer sahâbîlere nazaran onun görüşlerine daha fazla müracaat etmesine zemin hazırladığını akıllara getirebilir. Ayrıca, İbn Mes'ûd'un üç^[35] ve Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711-12)^[36] ise bir yerde tefsirle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Bunun dışında, tefsirle doğrudan ilgili olmayan konularda Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634),^[37] Hz. Osman (öl. 35/656),^[38] Hz. Ali (öl. 40/661)^[39] ve Ebû Hüreyre (öl. 58/678)^[40] gibi sahâbîlerin görüş ve rivâyetlerine atıfta bulunmuştur.

[30] el-İsrâ 17/36.

[31] Müberred, *el-Kâmil*, 3/75.

[32] Müberred, *el-Kâmil*, 3/152. Müberred, *el-Fâzıl* adlı eserinde de bazı âyetlerin izahında İbn Abbâs'a atıfta bulunmuştur. Bk. Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Fâzıl*, thk. Abdülazîz Meymenî (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1995), s. 10, 114.

[33] el-İhlâs 112/4.

[34] Müberred, *el-Kâmil*, 2/95. Müberred'in Hz. Ömer'e tefsir dışında atıfta bulunduğu diğer yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/50, 57, 118, 206, 328, 447; 2/11, 44, 286; 3/18, 30.

[35] Müberred, *el-Kâmil*, 2/24, 293; 3/152.

[36] Müberred, *el-Kâmil*, 2/430.

[37] Müberred, *el-Kâmil*, 1/43; 2/24.

[38] Müberred, *el-Kâmil*, 1/153.

[39] Müberred, *el-Kâmil*, 1/107, 118, 153, 214, 279, 281, 361, 363, 383, 384; 2/1, 293, 419.

[40] Müberred, *el-Kâmil*, 3/271.

2.2. Müfessirlerin Görüşleriyle Âyetleri Tefsir Etmesi

Müberred, bazı yerlerde *قَالَ الْمُفَسِّرِينَ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ* “Aziz ve Celil olan Allah’ın sözü hakkında müfessirler şöyle buyurmuştur”^[41] diyerek müfessirlerin görüşlerine atıf yapmış ve bu yorumları dilsel açıklamalarına dayanak olarak kullanmıştır. Örneğin *{وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا}* “*O gün yer ağırlıklarını çıkarır.*”^[42] âyetini müfessirlerin “ölüler” olarak tefsir ettiğini nakletmiştir.^[43] Müberred’in “müfessirler şöyle buyurdu” ifadesiyle işaret ettiği müfessirler; İbn Abbas, Ferrâ (öl. 207/822) ve Ebû Ubeyde (öl. 209/824) olabilir. Nitekim Taberî’nin (öl. 310/923) rivâyetine göre, İbn Abbas ilgili âyeti “ölüler” anlamında tefsir etmiştir.^[44] Benzer şekilde, Müberred’den önce yaşamış olan Ferrâ ve Ebû Ubeyde de aynı lafzı “ölüler” şeklinde yorumlamışlardır.^[45]

Zaman zaman ise *قِيلَ فِي التَّفْسِيرِ* “tefsirlerde şöyle denilmiştir” şeklinde ifadeler zikretmiştir. Örneğin, *{قُتِلَ أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ}* “*Hendek sahipleri öldürüldü.*”^[46] âyetindeki *أَخْدُود* kelimesinin açıklamasında bu yaklaşımın açık bir yansıması görülmektedir. Öncelikle ilgili kelimenin etimolojisine işaret etmiş ve yaşlı kimselerin cildinde zamanla meydana gelen çizgi ve yarıklar için *قَدْ تَخَدَّدَ* ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir. Ardından *قِيلَ فِي التَّفْسِيرِ* şeklindeki nakille, söz konusu kimselerin yeryüzünde hendekler kazan bir topluluk olduklarının tefsir kaynaklarında ifade edildiğini aktarmıştır.^[47] Müberred’in *قِيلَ فِي التَّفْسِيرِ* “tefsirlerde şöyle açıklanmıştır” ibaresiyle kime işaret ettiği incelendiğinde, söz konusu izahın Dahhâk’ın (öl. 105/723) ifadeleriyle birebir olmasa da örtüştüğü söylenebilir.^[48]

Kelime ve kavramlara dair yorumlarında ise herhangi bir kaynak göstermeden önce kendi açıklamalarını sunduğu da olmuş, ardından *وَقَالَ بَعْضُ الْمُفَسِّرِينَ* tarzında bir ifadeyle, müfessirlerin konuya dair bazı görüşlerini isimsiz biçimde nakletmiştir. Nitekim, cehennemliklerin kaynar suları tıpkı susuz develerin su içişine benzetilerek tasvir edildiği Vâkıa sûresi 55. âyette geçen *الْهَيْمُ* kelimesini açıklarken bu yöntemi benimsediği görülmektedir. Ona göre, susuzluktan kavrul-

[41] Müberred, *el-Kâmil*, 1/69.

[42] *ez-Zilzâl* 99/2.

[43] Müberred, *el-Kâmil*, 3/246.

[44] Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 2001), 24/559.

[45] Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, (Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1983), 3/283; Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts), 2/306.

[46] *el-Burûc* 85/4.

[47] Müberred, *el-Kâmil*, 1/268.

[48] Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicri li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), 15/334.

muş ama bir türlü susuzluğu dinmeyen biri için *أَلْهِيمَ* tabiri kullanılır. Bu bakımdan, söz konusu kelime “şiddetli susuzluk çeken” anlamına gelmektedir. Müberred'in bildirdiğine göre, mezkûr kelimenin tekil formu *أَهْيَمَ* şeklinde gelmektedir. Bu anlam için ayrıca, *هَيْمَانٌ* ifadesi kullanılmaktadır. Müberred bunun ardından *قَالَ بَعْضُ الْمُفَسِّرِينَ* “müfessirlerin bazıları şöyle buyurdu” şeklinde bir cümle kullanarak, müfessirlerin söz konusu âyeti “aşırı derece susamış develer” şeklinde açıkladıklarını belirtmiştir. Müberred'in “müfessirlerin bir kısmı şöyle buyurmuştur” ifadesiyle kastettiği isimler muhtemelen İbn Abbas, Mücâhid (öl. 103/721) Saîd b. Cübeyr ve İkrime (öl. 105/723)'dir. Zira bu müfessirlerin de söz konusu lafzı benzer biçimde tefsir ettikleri nakledilmektedir.^[49] Bunun yanında, bazı müfessirlerin *كُمِ* kelimesini *رَمَالٌ* “kum” şeklinde tefsir ettiklerini aktarmıştır.^[50] Müberred'in “bazı müfessirler” ifadesiyle kime imada bulunduğu incelendiğinde, bunun Ferrâ'ya ve Ebû Ubeyde'ye işaret etme ihtimali yüksektir. Nitekim Ferrâ, temrîz kalıbı kullanarak ilgili lafzın *رَمَالٌ* “kum” şeklinde açıklandığını nakletmiştir.^[51] Ebû Ubeyde ise *أَلْهِيمَ* kelimesinin ister kum isterse deve için kullanılsın, suya kanmayan varlık anlamına geldiğini söylemiştir.^[52]

Buna karşılık, bazı yerlerde önce kendi yorumunu ortaya koymuş, ardından ise *قَالَ الْمُفَسِّرُونَ* “müfessirler de bu görüşü benimsemiştir” ifadesiyle müfessirlerin aynı kanaati paylaştığını belirtmiştir. Nitekim, “furkân” kelimesini “hakkı bâtuldan ayırmak” şeklinde açıkladıktan sonra, bu yorumun müfessirler tarafından da benimsendiğini ifade etmiştir.^[53] Müberred'in isim zikretmeksizin atıfta bulunduğu müfessirlerin, benzer izahı yaptıkları rivâyet edilen tâbiinden Ebû'l-Âliye (öl. 90/709), Rebi' b. Enes (öl. 139/756) ve Mücâhid olması muhtemeldir.^[54]

Bazı yerlerde ise kendi görüşünü aktarmaksızın doğrudan *قَالَ الْمُفَسِّرُونَ* “müfessirler şöyle demiştir” ifadesini kullanmıştır. Nitekim “*O, din gününün sahibidir.*”^[55] âyetini müfessirlerin “*mükâfat ve hesap günü*” şeklinde tefsir ettiklerini nakletmiştir.^[56] Müberred'in isim vermeksizin atıfta bulunduğu müfessirlerin Ebû Ubeyde ile İbn Kuteybe (öl. 276/889) olması muhtemeldir. Nitekim her

[49] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/343; Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dârü't-Tîbe, 1999), 7/538.

[50] Müberred, *el-Kâmil*, 2/174.

[51] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 3/128.

[52] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, 2/251.

[53] Müberred, *el-Kâmil*, 2/290.

[54] Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm müsne-den an Rasûlillâhi ve's-sahâbeti ve't-tâbiîn*, thk. Esad Muhammed et-Tayyîb (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997), 109.

[55] el-Fâtiha 1/3.

[56] Müberred, *el-Kâmil*, 1/385.

iki âlim de söz konusu âyeti “mükâfat ve hesap günü” şeklinde açıklamışlardır.^[57] Bununla ilgili olarak verilebilecek bir diğer örnek de insanın yaratılış maddesine işaret eden { وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ { حَمًا مَسْنُونٍ } “Biz insanı kuru bir balçıktan, şekillenmiş çamurdan yarattık.”^[58] âyetindeki صَلْصَل kelimesine dair Müberred’in, müfessirlerin görüşlerine atıfta bulunarak yaptığı açıklamadır. Müfessirlere göre صَلْصَل kurumuş balçığı ifade eder. Ondan bir şey koparıldığında yahut vurulduğunda tiz bir ses çıkar. Arap dilinde bunun açıklaması, içindeki suyun çekildiği, daha sonra çatlayarak tamamen kuruyan çamur şeklindedir.^[59] İbn Abbas, Katâde, Mücâhid, Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe’nin birebir aynı olmasa da içerik itibarıyla paralel yorumlar nakletmeleri, Müberred’in bu müfessirlere atıfta bulunmuş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.^[60]

Müberred, zaman zaman قَالِ الْمُفَسِّرُونَ وَ أَهْلُ اللَّغَةِ “müfessirler ve dilciler şöyle dedi” ifadelerini kullanarak, müfessirlerin ve dilcilerin görüşlerini birlikte aktarmıştır. Örneğin, هُوَ غَسَالَةٌ أَهْلِ النَّارِ غَسْلِينَ kelimesini^[61] müfessirlerin ve lügatçilerin görüşlerini birlikte aktarmıştır. Daha sonra قَالِ النَّحْوِيُّونَ “nahivciler şöyle dedi” tarzında bir tabir kullanarak söz konusu kelimenin فَعْلِينَ vezninden türediğini belirtmiştir.^[62] Müberred’den önce Ferrâ da ilgili kelimeyi إِنْهُ مَا يَسِيلُ مِنْ صَدِيدِ أَهْلِ النَّارِ “cehennemliklerin yaralı bölgelerinden akan kan” şeklinde yorumlamıştır.^[63] Müberred’in nahivcilerden kastettiği kişilerin Yahyâ b. Selâm (öl. 200/815), Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe olduğu düşünülebilir. Zira bu âlimler de, söz konusu kelimenin فَعْلِينَ vezninden türediğini belirtmiş ve herhangi bir yaranın yıkanması sonucunda ondan çıkan akıntıya غَسْلِينَ denildiğini kaydetmişlerdir.^[64] Bununla birlikte, Müberred’in هُوَ غَسَالَةٌ أَهْلِ النَّارِ ifadesinin aynısını, Huvvârî (ö. 280/893) ve Zemahşerî’nin (öl. 538/1144) tefsirlerinde de görmek mümkündür.^[65] Son tahlilde, Müberred’in isim belirtmeden atıfta bulunduğu müfessirler ve lügatçilerin kimler olduğu hususunda kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür.

[57] Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/23; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Tefsîru garîbi’l-Kur’ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1978), 38.

[58] el-Hicr 15/26.

[59] Müberred, *el-Kâmil*, 2/402.

[60] Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/350; İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi’l-Kur’ân*, 237, 238; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/57, 58.

[61] el-Hâkka 69/36.

[62] Müberred, *el-Kâmil*, 2/136

[63] Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/183.

[64] *eyde*, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 2/268; İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi’l-Kur’ân*, 484.

[65] Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru kitâbillâhi’l-aziz*, thk. Bâlhâc b. Saïd Şerîfî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1990), 4/408; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâik gavâmizi’l-tenzil ve ’uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’l-te’vil*, thk. Âdil Ahmed Abdül-Mevcûd-Alî Muhammed Muavvîd (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1998), 6/202.

Müberred, bazı âyetlerin tefsirinde وَاللَّهُ أَغْلَمُ “Allah en doğrusunu bilir” ifadesini kullanarak ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim müşriklerin baskısı altında kalan zayıf kimselerin, müşriklere hitaben söyledikleri بَلْ مَكْرُ النَّيْلِ وَالنَّهَارِ “Gece gündüz hileler kuruyordunuz.”^[66] ifadesini, takdirî olarak بَلْ مَكْرُكُمْ فِي النَّيْلِ وَالنَّهَارِ şeklinde anlamlandırmıştır. Ancak, bu yorumunun mutlak doğruluk iddiası taşımadığını göstermek amacıyla sözünü وَاللَّهُ أَغْلَمُ ifadesiyle tamamlamıştır.^[67]

Müberred, kimi zaman ise kendinden emin bir tavırla وَأَجُودُ التَّفْسِيرِ عِنْدَنَا فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ “Allah’ın sözüne ilişkin en doğru tefsir bize göre budur” şeklinde bir cümle kullanmıştır. Örneğin, فَاجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ “Ortaklarınızı toplayıp ona göre bir karara varın.”^[68] mealindeki âyet hakkında şunları söylemiştir: Bize göre فَاجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ifadesine dair en isabetli yorum, burada geçen و harfi مع “birlikte” anlamında değerlendirilmesidir. Nitekim أَجْمَعْتُ رَأْيِي وَأَمْرِي “görüşüm ve işim üzerinde toplandım” veya جَمَعْتُ الْقَوْمَ “topluluğu topladım” denildiğinde de bu anlam söz konusudur. İşte doğru olan görüş budur. Bazı kimseler ise buradaki و harfini ilk kullanımda ortaklık anlamına dâhil ederek, “şirk” manasıyla irtibatlandırmakta ve bunu “kavlime ortak kıldım” şeklindeki kullanıma benzetmektedirler.^[69]

Müberred, âyetlerin lügavî veya nahvî analizini yaptıktan sonra bu açıklamaları bir bağlama oturtmak amacıyla tefsir otoritelerinin görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bazı âyetlerin tefsirinde doğrudan müfessirlerin isimlerini zikretmekle birlikte, kimi zaman da “müfessirler şöyle buyurmuştur” veya “müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir” şeklindeki genel ifadelere yer vermiştir. Müberred’in, zikretmeksizin aktardığı tefsir rivâyetlerinin İbn Abbas, Mücâhid, Ferrâ, Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe’nin görüşleriyle benzerlik göstermesi, onun bu müfessirleri kasdetmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, Müberred’in aktardığı rivâyetler ile söz konusu müfessirlere atfedilen rivâyetler arasında tam bir örtüşme bulunmamaktadır. Söz konusu durum, Müberred’in ilgili rivâyetleri aynen nakletmek yerine, kendi yorumlama tarzı ve üslubu doğrultusunda yeniden ifade etmiş olabileceğine işaret etmektedir. Şu açıktır ki bu rivâyetleri aktarma biçimi, klasik rivâyet tefsirlerindeki gibi detaylı isnadlı ve sistematik bir aktarım değildir. Ancak, müfessirlerin yorumlarına atıfta bulunması ve bilgiyi sahibine isnad etme hassasiyeti tebriğe şayandır. İstifade ettiği kaynakları zikrederek hem kendisinden önceki ilmî birikimi sahiplenmekte hem de görüşünü kuvvetlendirmektedir.

[66] Sebe’ 34/33.

[67] Müberred, *el-Kâmil*, 1/286, 339.

[68] Yûnus 10/71.

[69] Müberred, *el-Kâmil*, 2/285.

2.3. Kendinden Önceki Dilcilerin Görüşleriyle Âyetleri Tefsir Etmesi

Müberred, Basra ekolünün önde gelen dilcilerini hem bir otorite hem de tartışma nesnesi olarak eserinde sıkça referans göstermiştir. Bunların başında Basra nahiv ekolünün ilk temsilcilerinden İsa b. Ömer es-Sekafi (öl. 149/766) gelmektedir. Nitekim o, {وَأَمْرَأَتُهُ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ} “Onun karısı da cehennemde odun hamalı olacaktır.”^[70] şeklinde kıraat etmiş; ardından حَمَّالَةَ الحَطَبِ ifadesindeki حَطَبِ kelimesini fetha ile okuyarak حَمَّالَةَ الحَطَبِ şeklinde telaffuz etmiştir. Burada özellikle حَطَبِ kelimesinin okunuşundaki fetha vurgusu üzerinde durulmaktadır; diğer okuyuşlarda bu harf kesra veya başka bir hareke ile de telaffuz edilebilmektedir. Müberred’in nakline göre bu mansûbiyet عَلَى الذَّمِّ yani kötüleyici anlamı vurgulamak amacıyla yapılmış olup, yerici bir sıfat ya da hâl olarak telakki edilmiştir. Bu tür kullanım, Arap nahvinde bilinen bir yapı olup özellikle yergi ifade eden sıfatların mansûb olarak getirilmesine örnek teşkil etmektedir. Müberred, bu duruma alternatif nahvî bir izah da zikretmektedir. Buna göre امْرَأَتُهُ kelimesi, önceki cümledeki {سَيَصَلَّى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ} ifadesinden sonra müptedâ olarak getirilmekte ve dolaylı biçimde önceki fiile bağlanmaktadır. Bu görüşe göre امرأته lafzı merfû kalmakta olup, gizli bir zamire matuf olmaktadır. Ancak o, bu yoruma bir isim atfetmek caiz olmakla birlikte, nahiv açısından tercih edilir bir yol değildir. Dolayısıyla, bu durumda atfın vurgulanarak pekiştirilmesi gerekir.” şeklinde temkinli yaklaşmıştır.^[71]

Müberred, Arap dili gramerine dair günümüze ulaşan ilk kapsamlı eserin müellifi olan ve Basra nahiv ekolünün en önde gelen temsilcilerinden biri kabul edilen Sîbeveyh’i, yer yer kaynak olarak zikretmiştir. Klasik Arap geleneğinde اِنْ edatının bazı yerlerde zâid olarak kullanıldığı ve bu kullanımın i’rab üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Bu tür zâid edatların bir kısmı yalnızca te’kid amacı taşırken, bazı örneklerde i’rabı doğrudan etkileyici bir rol üstlendiği görülmüştür. Nahiv âlimleri, bu duruma örnek olarak ما edatından sonra gelen اِنْ edatını zikretmişlerdir. Özellikle Hicazlıların dilinde görülen ما edatından sonra gelen اِنْ geldiğinde ما nın nasb edici etkisinin iptal olduğu kabul edilmiştir. Normalde ما ma şeklinde ma in زيدٍ منطلقٍ gibi bir kullanımda “Zeyd” kelimesi mansûb olurken, ma in زيدٍ منطلقٍ şeklinde اِنْ edatının girmesiyle “Zeyd” kelimesi artık ref’ olmuştur. Bu yapı, ما nın hükmünü düşürerek cümleyi mübteda-haber düzenine sokmuştur. Müberred, bu konuda Sîbeveyh’in açık bir ifadesinin bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre, اِنْ edatının bu kullanımı, ما in زيدٍ منطلقٍ gibi, ما nın fiilî tesirini iptal etmiştir. Dolayısıyla burada ما mübtedâ işlevi görmüş ve ardından gelen cümle, اِنْما زيدٍ أخوك, “Zeyd yalnızca senin kardeşindir.” ya da اِنْما يخشى الله من عباده العلماء “Allah’tan yalnızca

[70] Tebbet 111/4.

[71] Müberred, *el-Kâmil*, 2/345. Müberred’in İsa b. Ömer es-Sekafi’ye atıfta bulunduğu diğer yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/177, 198; 2/345.

nızca âlim kulları korkar.”^[72] gibi ifadelerde olduğu üzere isim cümlesi formuna dönüşmüştür.^[73] Müberred, *el-Müktedab* adlı eserinde اُنْ edatıyla alakalı daha detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, *وَاطْلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى الْهَيْكَمِ*, “*Müşriklerin ileri gelenleri onlara, ‘Yürüyün ve ilahlarınıza karşı sabredin!’ dediler.*”^[74] âyetindeki اُنْ edatının tefsir harfi olan اِي anlamında olduğunu söylemiştir.^[75]

Müberred'in bu bağlamda referans gösterdiği dilciler arasında Basra dil ekolünün ileri gelenlerinden Ebû Ömer Salih b. İshâk el-Cermî de bulunmaktadır. Müberred, onun kıraatlerle alakalı bazı görüşlerini nakletmiştir.^[76]

Müberred'in görüşlerine başvurduğu isimler arasında Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından hocası Câhiz de (öl. 255/869) yer almaktadır. ذَكَرَ اللَّيْثُ ifadesiyle onun künyesinde yer alan nisbesine atıfta bulunarak, kendisinden bazı rivayetleri nakletmiştir. Onun, Câhiz'den aktardığına göre, bir adam bir cariyeye aşık olmuştu. Bu adam, kadınlara yönelik yaklaşım biçimleri konusunda herhangi bir bilgi ya da tecrübeye sahip değildi. Ancak Kur'an'ı ezbere biliyordu. Bu yüzden ona ait duygularını Kur'an'dan âyetler okuyarak göstermeye çalışıyordu. Eğer, kız ona bir söz verip de yerine getirmezse, onun geçeceği zamanı gözetir ve şu âyeti okurdu: “*Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz?*”^[77] Eğer kız gizlice dışarı çıkar ve adam bunu öğrenemezse, onun başka bir çıkışını gözetir ve karşılaştıklarında şu âyeti okurdu: “*Eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok iyilik yapardım.*”^[78] Eğer biri, adamı kıza kötüler ve onunla ilgili olumsuz bir söz taşınırsa, o da kıza bir yazı gönderir ve içinde, “*Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın.*”^[79] âyetini yazardı.^[80]

Müberred, bazı yerlerde doğrudan isim zikretmeksizin أصحاب المعاني “dilciler” tabirini kullanmıştır. Örneğin {وَالسَّمَوَاتِ مَطْوِيَّاتٍ بِيَمِينِهِ} “*Göklere onun kudretiyle dürülür.*”^[81] âyetindeki يَمِينٌ kelimesini dilcilerin “kuvvet” şeklinde açık-

[72] Fâtır 35/28.

[73] Müberred, *el-Kâmil*, 1/401. Müberred'in Sibeveyh'e diğer atıfları için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/194, 195, 338, 348, 349, 401, 428; 2/43, 100; 3/157.

[74] Sâd 38/6.

[75] Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Müktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlık Azîme (Kahire,“:” b.y., 1994), 1/188; 2/358. Müberred'in tefsir bağlamında اُنْ edati üzerine yaptığı kapsamlı değerlendirmeler için bk. Müberred, *el-Müktedab*, 1/187, 188, 189; 2/358, 359, 360, 361; 3/7.

[76] Müberred, *el-Kâmil*, 1/89.

[77] es-Saf 61/2.

[78] A'râf 7/188.

[79] Hucurât 49/6.

[80] Müberred, *el-Kâmil*, 2/304. Müberred'in Câhiz'a atıfta bulunduğu yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/360, 446; 2/43, 132; 237, 380; 3/243.

[81] ez-Zümer 39/67.

ladıklarını aktarmıştır.^[82] Bazen de أَهْلُ اللَّغَةِ “lügatçiler” tabirini kullanarak dil âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Örneğin lügatçiler; cin, insan, yırtıcı hayvan veya yılan türünden her azgın kimseye “şeytan” denildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca تَشَيْطَانٌ fiilinin anlamını da “inatlaştı, azgınlaştı ve yabancılaştı” şeklinde açıklamışlardır.^[83] Müberred’in aktardığı bu rivâyetin Ebû Ubeyde’nin şeytanı tanımlarken kullandığı “Cinlerden, insanlardan ve hayvanlardan her bir azgın ve isyankâr kimse”^[84] şeklindeki izahıyla kısmen örtüştüğü söylenebilir. Ferrâ ve İbn Kuteybe ise vücutları hafif, görünüşleri çirkin yılana “şeytan” denildiğini belirtmişlerdir.^[85] Diğer taraftan Müberred, *el-Müktedab* adlı eserinde mezkûr kelimeyi, وَهُوَ الْحَبْلُ الْمُمتَدُّ فِي صَلَابَةِ “Uzatılmış, sağlam ve gergin ip” şeklinde izah etmiştir.^[86]

Müberred, bazı yerlerde أَهْلُ الْبَصْرَةِ ve الْبَصْرِيِّينَ “Basralılar”^[87] “O, Basralıların ^[87] tamamının görüşüdür.”^[88] şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Öte yandan; Halil b. Ahmed (öl. 175/791),^[89] Ferrâ,^[90] Asmaî (öl. 216/831),^[91] Mâzîni,^[92] Riyâşî (öl. 257/871)^[93] ve Sa’leb^[94] gibi âlimlere tefsir dışındaki meseleler bağlamında atıfta bulunmuştur.

2.4. Arapların Dilsel Örfleriyle Âyetleri Tefsir Etmesi

Müberred, bir kelimenin anlamını izah ederken Arap toplumunda o lafzın hangi bağlamlarda, nasıl kullanıldığını örneklerle göstermiştir. Bu bağlamda o, Kur’ân’daki kelimeleri açıklarken, çoğunlukla Arapların gündelik hayatlarındaki

[82] Müberred, *el-Kâmil*, 1/187.

[83] Müberred, *el-Kâmil*, 2/398.

[84] Ebû Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur’ân*, 1/32.

[85] Ferrâ, *Me’âni'l-Kur’ân*, 1/387; İbn Kuteybe, *Te’vîlü müşkili'l-Kur’ân*, 388.

[86] Müberred, *el-Müktedab*, 4/13.

[87] Müberred, *el-Kâmil*, 1/41, 42, 202.

[88] Müberred, *el-Kâmil*, 1/89.

[89] Müberred, *el-Kâmil*, 1/362; 2/37.

[90] Müberred, *el-Kâmil*, 1/112, 114.

[91] Müberred, *el-Kâmil*, 1/38, 105, 116, 124, 137, 179, 200, 201, 216, 227, 230, 267, 300, 304, 316, 320, 323, 336, 354, 387, 413, 414; 2/13, 22, 42, 43, 80, 95, 170, 180, 226, 238, 275, 332, 342, 364, 396, 397, 420, 425; 3/32, 250, 260, 263, 269, 297. Müberred’in Asmaî’ye bu denli atıfta bulunması, onun dil ve edebiyat alanındaki yüksek takdirini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Müberred, Asmaî’den bahsederken *أسد الشعر والغريب والمعاني* ifadesini kullanmış ve onu “şiiir ile nadir kelime ve anlamlar açısından en üstün, güçlü ve usta” olarak nitelendirmiştir. Bk. Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, 45.

[92] Müberred, *el-Kâmil*, 1/86, 89, 180, 201, 312, 330, 335, 376, 394, 413, 418; 2/22, 48, 152, 395, 430; 3/21, 39, 267.

[93] Müberred, *el-Kâmil*, 1/38, 87, 93, 132, 150, 175, 220, 325, 328, 329; 2/37, 121, 189, 335; 3/12, 14, 271. Zeccâcî (öl. 337/949), Müberred’in Riyâşî ile ilmi müzakerelerde bulunduğu gösteren bazı ilginç diyalogları aktarmıştır. Bk. Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-'ulemâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kuveyt: b.y., 1984), 59.

[94] Müberred, *el-Kâmil*, 1/46, 80, 89, 132, 161.

pratik kullanımını esas almıştır. Örneğin, Arapların bir yere alıştıklarında أَلْفُ الْمَكَانِ ifadesini kullandıklarını söylemiş ve Kureyş sûresi birinci âyette geçen إِيْلَاقًا kelimesinin benzer anlamda olduğuna dikkat çekmiştir.^[95] Müberred'in aynı yöntemle açıkladığı kelimelerden bir diğeri حَسِيرٌ lafzıdır. Arapların yorgunluk nedeniyle takattan düşen deveye الْمَحْسِيرُ الدَّبِيعُ dediklerini; bu bağlamda, yorgun erkek deve için جَمَلٌ حَسِيرٌ yorgun dişi deve için ise نَاقَةٌ حَسِيرٌ ifadelerini kullandıklarını belirtmiş ve {بِنَقْلِكَ إِلَيْكَ الْبَصْرُ خَاسِبًا وَهُوَ حَسِيرٌ} “Gözün sana yorgun ve bitkin bir şekilde döner.”^[96] âyetindeki حَسِيرٌ kelimesinin de benzer bir anlamı ihtiva ettiğini vurgulamıştır.^[97]

Müberred, Kur'an'daki bazı âyetleri dilbilimsel bağlamda açıklarken, bu âyetlerdeki ifadelerin anlam zenginliğini günlük Arapça kullanım örnekleriyle temellendirmiştir. Örneğin, {وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ} “Diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğunda.”^[98] âyetine ilişkin olarak, burada asıl muhatabın öldürülen değil, onu öldüren kişi olduğunu belirtmiştir. Bu durumu Allah'ın, Hz. İsa için söylediği {أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ} “Bunu sen mi söyledin?”^[99] âyetiyle mukayese ederek benzer dilsel yapının Hz. İsa'ya nispet edilen sözlerde de yer aldığını göstermiştir. Ayrıca وَبَدَتْ fiilinin “toprağa gömmek” anlamında kullanıldığını ve bu bağlamda kişinin karar verip uygulamaya geçmesini ifade ettiğini belirtmiştir.^[100]

Müberred, bir kelimenin veya yapının doğru kullanımını göstermek amacıyla Arapların gündelik dil örfüne müracaat etmiş ve bu bağlamda bazen يُقَالُ “denilir, söylenir” ifadesine yer vermiştir. Örneğin {وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَّ شَامَخَاتٍ} “Orada yüksek dağlar yarattık.”^[101] âyetindeki شَوَامِخٌ kelimesinin “dağlar” anlamına geldiğini şَامِخٌ kelimesinin ise “yüksek, yüce” anlamında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca يُقَالُ لِلْمُنْتَكِرِ شَمَخٌ بِأَنْفِهِ örneğini vererek, Arapların kibirli bir kimseyi tasvir etmek amacıyla “burnunu havaya kaldırdı” anlamındaki شَمَخَ بِأَنْفِهِ ifadesini kullandıklarını kaydetmiştir.^[102]

[95] Müberred, *el-Kâmil*, 2/306.

[96] *el-Mülk* 67/4.

[97] Müberred, *el-Kâmil*, 1/194.

[98] *et-Tekvîr* 81/8.

[99] *el-Mâide* 5/116. Müberred, söz konusu ifadenin istifhâm maksadı taşımadığını, aksine tevbih anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/279. Müberred “هل أتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا” *İnsan henüz anılan bir varlık değilken üzerinden uzun bir zaman geçmedi mi?*” âyetindeki هل edatının istifhâm amacı taşımadığını, bu nedenle tahkik ifade eden فُذ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bk. Müberred, *el-Müktedab*, 1/181.

[100] Müberred, *el-Kâmil*, 2/116.

[101] *el-Mürselât* 77/27.

[102] Müberred, *el-Kâmil*, 3/247. Bu kalıpla alakalı diğer örnekler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/71, 75, 88, 95, 117, 123, 129, 130, 140, 156, 165, 167, 189, 190, 195, 197, 198, 203, 227, 261, 268, 287, 300, 324, 325, 364, 386; 2/10, 77, 133, 154, 157, 290, 330, 336, 351, 360, 361, 367, 368, 377, 387, 403, 407, 423, 430; 3/17, 19, 100, 263, 268, 271.

Müberred, ele aldığı kelimenin Arapların dil kullanımında hangi anlamı ifade ettiğini göstermek için *كَلَامُ الْعَرَبِ* “Arapların sözlerinde” tabirini kullanmıştır. Nitekim *الْفَرَعُ* kelimesinin Araplar arasında iki farklı anlamda kullanıldığını belirtmiştir: Bunlardan ilki insanlar arasında meydana gelen *الدُّعْرُ* yani, korku ve panik hâlini ifade etmekte, ikincisi ise *لِاسْتِجَادٍ وَاسْتِصْرَاحٍ* “yardım isteme, feryat anlamına gelmektedir.”^[103]

Müberred, Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde geçen “biz” zamiriyle ilgili açıklamalarında, Arapların sözlü ifade kalıplarına müracaat ederek izah yoluna gitmiştir. Bu bağlamda *الْعَرَبُ تَفْعَلُ* gibi kalıp kullanmak suretiyle, Arap dilindeki kullanım örnekleri üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Müberred’e göre, Arap hitabet geleneğinde, tekil bir kişinin kendisini ululamak veya yücelik izlenimi vermek maksadıyla “biz” zamiriyle konuşması Kur’ân’ın söylemine doğrudan etki etmiştir. Nitekim “*Biz, sana vahyettik.*”^[104] ve “*Biz onu Kadir Gecesi’nde indirdik.*”^[105] âyetlerinde bunu açıkça görmek mümkündür.^[106] Geline bu noktada, “biz yaptık” ifadesiyle kastedilen, Allah’ın tek başına yaptığı bir işi yücelik ifade etmesi amacıyla çoğul zamirle anlatmasıdır. Bunun anlamı da O’nun tek olduğu ve eşi-benzeri bulunmadığıdır.^[107]

Müberred, *قَالَتِ الْعَرَبُ* ifadesini istimal ederek, Arapların gündelik hayatındaki dil kullanım örneklerine atıfta bulunmuştur. Örneğin *{نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ}* “*Onları biz yarattık ve yaratılışlarını sağlam yaptık.*”^[108] ifadesinde yer alan *الْأَسْرُ* kelimesi üzerine *قَالَتِ الْعَرَبُ لِكُلِّ مُحْكَمٍ شَدِيدِ الْأَسْرِ* “Araplar, her sağlam ve güçlü olan şey için “*şedîdü’l-esr’ derler.*” şeklindeki ibareye yer vererek, Arapların dilinde sıkıca pekiştirilmiş ve çözülmesi zor unsurlar için bu kalıbı kullandıklarını belirtmiştir.^[109]

Müberred, yer yer *قَدْ شُمِّيَ الْعَرَبُ* şeklindeki ifadeleri kullanarak, Arapların günün delik dil ve yaşam pratiklerinde benimsedikleri kullanımlara atıfta bulunmuş ve bu örnekleri dilsel veri olarak eserine dâhil etmiştir. Örneğin o, *{طَلَعُ نَضِيدٍ}* “*Hurmanın tomurcukları üst üste yığılmıştır.*”^[110] âyetindeki *نَضِيدٍ* sözcüğünü Arapların, evde bir araya getirilip dizilmiş eşyaları, malzemeleri tabir etmek için kullandıklarını söylemiştir.^[111] Bununla birlikte, aynı kelimenin Araplar tarafından, defin esnasın-

[103] Müberred, *el-Kâmil*, 1/33. Müberred’in *كَلَامُ الْعَرَبِ* kalıbıyla verdiği diğer örnekler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/59, 72, 76, 77, 78; 2/16, 18, 152, 163, 175, 396; 3/27, 160.

[104] en-Nisâ 4/163.

[105] el-Kadr 97/1.

[106] Müberred, *el-Kâmil*, 1/425. Bu kalıpla alakalı diğer kullanımlar için bk. Müberred *el-Kâmil*, 1/205; 2/83; 3/27.

[107] Müberred, *el-Kâmil*, 1/426.

[108] el-İnsân 76/28.

[109] Müberred, *el-Kâmil*, 2/372.

[110] Kâf 50/10.

[111] Müberred, *el-Kâmil*, 1/44.

da mezara yerleştirilen tuğlaların düzenli biçimde dizilmesini ifade etmek üzere كَتَبْتُ عَلَى اللَّيْلِ نَصْنَدْتُ الشَّيْءِ عَلَى الْمَيِّتِ şeklinde kullanıldığını da kaydetmiştir.^[112]

Müberred, zaman zaman وَقَوْلُهُ ifadesini kullanarak Arapların dilsel örf ve kullanım biçimlerine atıfta bulunmuştur. Nitekim Meâric sûresinin 19. âyetinde geçen هَلُوغُ lafzına ilişkin açıklamasında da bu yöntemi benimsemiş; kelimenin anlamıyla alakalı Arapların وَلَمْ يُرْلَعْ بِإِهْلَاعِي “Beni korkutmaya ve dehşete düşürmeye düşkünlük göstermedi” şeklindeki sözlerini nakletmiştir. Dolayısıyla هَلُوغُ lafzının, korku anında paniğe kapılan, telâşla hareket eden ve sabırsızlık sergileyen kimseyi niteleyen bir sıfat olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Arap dilindeki örfi kullanımlara atıfla, Arapların bu tür bir hâl karşısında نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْهَلْعِ “helâ’dan, yani panik ve sabırsızlık hâlimden Allah’a sığınırız” şeklinde dua mahiyetinde ifadeler kullandıklarını kaydetmiştir. Bununla birlikte, Arapların ne hayırda ne şerde sabretmeyen, her durumda doğru olmayan davranışlar sergileyen, aceleci ve sabırsız kimse için رَجُلٌ هَلُوغٌ tabirini kullandıklarını söylemiştir.^[113] Zaman zaman قَوْلُ الْعَرَبِ “Arapların ifadeleri” cümlesini zikrederek onların dilsel örflerine atıfta bulunmuştur.^[114]

Bazen de هَذَا مِنْ قَوْلِهِمْ “Bu, onların kullanımındandır.” şeklinde bir ifadeye yer vererek Arapların kelimeye yükledikleri anlamı referans almıştır.^[115] Örneğin {وَعَدُوٌّ عَلَى خَرْدٍ قَادِرِينَ} “Planladıklarını gerçekleştirmeye erkenden yola koyuldular.”^[116] ifadesinde yer alan خَرْدٌ kelimesini ele alırken Arapların sürüden ayrılmış ve onlarla birlikte çökmemiş olan deve için هَذَا مِنْ قَوْلِهِمْ وَهَذَا مِنَ الْجَمَلِ وَهَذَا مِنْ قَوْلِهِمْ ifadesini kullandıklarını aktarmıştır. Söz konusu kelimenin “men etmek, yasaklamak” gibi anlamlara da geldiğini belirten Müberred, Arapların deve süt vermediği zaman حَارَدَتِ النَّاقَةُ, yağmur bakımından kıtlıkla geçen seneye حَارَدَتِ السَّنَةُ, ayağını yere vurarak yürümek istemeyen huysuz deveye البَعِيرُ الْأَخْرَدُ dediklerini bildirmiştir. Bunun yanında, ilgili kelimenin “toplumdan uzak, kenarda kalmış” anlamlarına geldiğine dikkat çekmiş ve bu kullanımı, Arapların ıssız ve تنها evleri nitelemek için dile getirdikleri بَيْتٌ حَرِيدٌ ifadesiyle örneklendirmiştir. Ardından, mezkûr kelimenin, “kastetmek, yönelmek” gibi anlamlarda da kullanıldığını belirtmiştir.^[117]

Müberred, zaman zaman تَجَعَّلَهُ الْعَرَبُ “Araplar onu böyle kullanır” ifadesiyle Arapların dilsel geleneklerine atıfta bulunmuştur. Örneğin {وَأَخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ}

[112] Müberred, *el-Kâmil*, 1/45. Müberred’in قَدْ تُسَمَّى الْعَرَبُ “Araplar isimlendirir” ifadesiyle onların ifade ve üslup özelliklerine atıfta bulunduğu yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/154, 218; 2/363, 364; 3/239.

[113] Müberred, *el-Kâmil*, 3/18. Müberred’in وَقَوْلُهُ ifadesiyle Arapların dilsel kullanımlara atıfta bulunduğu yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 2/336, 342, 343, 403, 431.

[114] Müberred, 1/206.

[115] Müberred’in benzer kalıpla Arapların ifade özelliklerine atıfta bulunduğu yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/47, 249, 255; 2/34, 81, 247, 264, 3/240, 266.

[116] el-Kalem 68/25.

[117] Müberred, *el-Kâmil*, 2/117.

“*Mûsâ kavmini seçti.*”^[118] âyetini açıklarken de benzer kalıba başvurmuştur. Nitekim Müberred, söz konusu âyetteki durumun hazf yönünden farklı olduğunu söylemiştir. Zira Araplar, zarf konumundaki unsurları kelimada genişlik ilkesi çerçevesinde meful kabul etmektedirler. Sözelimi *وَمُ الْجُمُعَةِ سِرْتُهُ* “Cuma günü onu ziyaret ettim.” *شَهْرُ رَمَضَانَ صُمُّهُ* “Ramazan ayında oruç tuttum.” gibi cümleler bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir.^[119]

Müberred, Arap örfünde bir topluluğun bir kişiyle ilişkilendirildiğini, dolayısıyla o kişiye doğrudan bir soy bağı varmış gibi ona nispet edildiğini ifade etmiştir. Nitekim İbnü'l-Ezrak'ın görüşünde olan kimseye “Ezerkî” denilmesi bu duruma açıkça bir örnek olarak zikredilebilir. Aynı şekilde Araplar, Temîm'in soyundan gelen kimseye “Temîmî”, Kays'ın soyundan gelen kimseye “Kaysî” demişlerdir. Örneğin *{سَلَامٌ عَلَى الْإِيَّاسِيِّنَ}* “Selâm olsun İlyâs'a”^[120] âyeti de bu kapsamdadır. Buradaki “İlyâsîn”den kasıt, hem Hz. İlyâs hem de onun dini üzere olanlardır.^[121]

2.5. Şiir İstişhâdlarıyla Âyetleri Tefsir Etmesi

Arap şiiri, dil âlimleri için en yaygın uygulama alanı olarak kabul edilmektedir. Müberred de Kur'an'daki lafızların tefsirinde şiiri temel bir başvuru kaynağı olarak kullanmış; şiirle istişhâd onun tefsir yöntemi içinde en sık kullanılan bir unsur olmuştur. Nitekim o, bazı lafızların kullanım bağlamlarını ortaya koyabilmek amacıyla, şairin ismini zikretmeksizin *قَالَ الشَّاعِرُ* “Şair şöyle demiştir” ifadesiyle şiir rivâyetlerine yer vermiştir. Örneğin, A'lâ sûresinin 5. âyetinde geçen *كَلِمَاتٍ* kelimesini; otların zamanla kuruyarak parçalanması, ardından tamamen kuruyup kararak çöpe dönüşmesi sürecini ifade eden bir lafız olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda *وَتَيْنٌ وَهَشِيمٌ* ve *وَتَيْنٌ وَهَشِيمٌ* gibi lafızların da farklı bitki türlerinin kuruma ve dağılma aşamalarını nitelemek üzere kullanıldığını belirtmiştir. Daha sonra *قَوْلُهُ* “şairin sözü”,^[123] *قَوْلُ الشَّاعِرِ* “şairin sözü”,^[123] *قَوْلُهُ* “Onun sözü”,^[124] *قَالَ آخِرُ* “Diğeri şöyle buyurdu”,^[125] *كُنْزُ الْعَرَبِ يُنْشَدُ* “Arapların çoğu

^[118] el-A'râf 7/155.

^[119] Müberred, *el-Kâmil*, 1/85; Müberred, *el-Müktedab*, 2/341. Müberred, zikredilen bu kalıpların dışında, *أَمْثَالُ الْعَرَبِ* “Arapların örneklerinde, deyimlerinde” tarzı ifadeler de kullanmıştır. Bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/56, 137, 142, 146, 198, 212, 237, 258, 271, 281, 285, 288, 309, 362, 370, 377, 385, 387; 2/282, 379.

^[120] es-Saffât 37/130.

^[121] Müberred, *el-Kâmil*, 3/116.

^[122] Müberred, *el-Kâmil*, 1/140. Müberred'in *قَالَ الشَّاعِرُ* kalıbıyla şairlerin isimlerini zikretmeden yaptığı alıntılar için, Müberred, *el-Kâmil*, 1/70, 82, 104, 140, 165, 268, 350, 401; 2/260, 326, 379, 387, 399, 430, 431; 3/22, 130.

^[123] Müberred, *el-Kâmil* 1/256.

^[124] Müberred, *el-Kâmil* 1/94, 380; 2/121.

^[125] Müberred, *el-Kâmil*, 1/284.

şu şekilde istişhâdda bulunur”^[126] كَمَا قَالَ “Şairin dediği gibi”^[127] مِثْلَهُ “Onun sözünün benzeri şöyledir”^[128] يُشَدُّ هَذَا الشَّعْرُ “Şu şiirle delil getirilir”^[129] فِي هَذَا الشَّعْرِ “Bu şiirde şöyle buyrulmuştur”^[130] يَقُولُ الْفَائِلُ “Söyleyen biri şöyle der”^[131] şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Müberred’in genel manada Câhiliye şairlerine ağırlık verdiği söylenebilir. Örneğin, شَدِيدٌ kelimesini^[132] Arapların bir kimsenin cimriliğini ifade etmek üzere kullandıkları تَقُولُ: فَلَانٌ شَدِيدٌ وَمَتَشَدَّدٌ أَي بِخَيْلٍ şeklindeki deyimsel ifade üzerinden tefsir etmiş ve muallaka şairlerinden Tarafe b. Abd’ın (öl. 564) şu şiiriyle istişhâdda bulunmuştur:

أَرَى الْمَوْتَ يَعْتَامُ الْكِرَامَ وَ يَصْطَفِي عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

“Ölümün asil insanları ve aşırı derecede cimri olan kişinin servetinin en kıymetli kısmını seçip aldığını görüyorum.”^[133]

Bu hususa dair zikredilebilecek bir diğer örnek, {أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ} “Yağmuru siz mi yağdırıyorsunuz?”^[134] âyetidir. Müberred, bu âyette geçen الْمُزْنُ kelimesini “özellikle beyaz bulut” anlamına gelen السَّحَابُ الْبَيْضَاءُ حَاصَّةً şeklinde açıklamış ve kelimenin çoğulunun مُزْنٌ olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında, kadının yumuşaklığı ve geçişindeki zarafet nedeniyle buluta benzetildiğini kaydetmiş ve Câhiliye devri şairlerinden A’sâ’nın (öl. 7/629) şu şiiriyle istişhâdda bulunmuştur:

كَأَنَّ مِثْبَيْتَهَا مِنْ بَيْنِ جَارَيْهَا مَرُّ السَّحَابَةِ لَا رَيْتٌ وَلَا عَجَلٌ

“Kadının yürüyüşü, ne ağır ne de aceleci bir tarzda, zarafetle ve ölçülü bir şekilde komşularının arasından geçip giden bir bulutun hareketine benzetilmiştir.”^[135]

[126] Müberred, *el-Kâmil*, 1/168.

[127] Müberred, *el-Kâmil*, 1/160, 338; 2/345; 3/116.

[128] Müberred, *el-Kâmil*, 1/339.

[129] Müberred, *el-Kâmil*, 1/390.

[130] Müberred, *el-Kâmil*, 2/41.

[131] Müberred, *el-Kâmil*, 2/285; 3/217.

[132] *el-Âdiyât* 100/8.

[133] Müberred, *el-Kâmil*, 1/423. Müberred’in تَقُولُ الْعَرَبُ kalıbıyla verdiği diğer örnekler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/45, 63, 83, 115, 160, 229, 255, 286, 345, 370, 381, 411; 2/82, 111, 149, 175, 282, 360, 378, 437; 3/135, 157, 246.

[134] *el-Vâkıa* 56/69.

[135] Müberred, *el-Kâmil*, 2/359.

Ayrıca Araplar, kadını güneşe, aya, dala, kum tepesine, ceylana, yabani ineğe, inciye ve yumurtaya benzetirler. Çünkü onlar, her şeyin en güzel tarafını kastederler.^[136]

Müberred, bazı durumlarda kelimenin tefsirini yaparken, Bedevi Arapların o lafza attettikleri anlamı esas alarak yorumda bulunma yolunu tercih etmiştir. Bu durumu Vâkıa sûresi 37. âyette geçen cennetteki kadınların özellikleri arasında bulunan عُرْبُ lafzını açıklarken görmek mümkündür. Nitekim onun aktardığına göre, kaba bir adam medeni ve şarkı söyleyen cariyeye bir kadına yolda laf atmıştı. Ancak kadın ona cevap vermedi. Adam bu durumu utangaçlığa bağladı ve ona şöyle dedi:

يَا خَرِيدَةَ قَدْ كُنْتُ أَحْسَبُكَ عُرُوبَ

“İnci gibi göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahip olan! Ben seni sevgi dolu biri sanmıştım.”^[137]

Müberred, Câhiliyye dönemi şairlerinden Evs b. Hacer’in (öl. 620) şu beyitlerini örnek vererek, ilgili kelimeye dair açıklamalarını daha da detaylandırmıştır:

تَصْنِيِ الْحَلِيمِ عُرُوبٌ غَيْرُ مَكْلَاحِ

“Sevgi dolu ve aynı zamanda sert bakışlı olmayan bir kadın, en sabırlı kişinin bile aklını başından alabilir.”^[138]

Müberred, tefsirinde yalnızca Câhiliyye dönemi şairlerine atıfta bulunmakla yetinmemiş, aynı zamanda Câhiliyye sonrasının önde gelen şairlerinden de istişhâd etmiştir. Bu çerçevede, Hz. Peygamber’in şairi olarak bilinen Hassân b. Sâbit (ö. 60/680) özellikle dikkat çekmektedir. Örneğin Müberred’in kaydettiğine göre Araplar, vâv bağlacıyla cümlelerinde her zaman önde gelmesi gereken öğeyi değil, bazen vurgulamak istedikleri başka bir öğeyi önceleyerek başlarlar. Bu bakımdan, önemli bir bilgi veya bağlam açısından öncelikli unsuru cümlenin başına alabilirler. Bu bağlamda { يَا مَعْشَرَ الْإِنْسِ } “*Ey cin ve insan topluluğu!*”^[139] { هُوَ الَّذِي } { خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ } “*Sizi yaratan O’dur; içinizden kimi kâfir, kimi mü’min*

^[136] Müberred, *el-Kâmil*, 2/360.

^[137] Müberred, *el-Kâmil*, 2/303.

^[138] Müberred, *el-Kâmil*, 2/304. Tefsirinde Müberred’e ait birçok görüşe yer veren Vâhidî (öl. 468/1076), söz konusu kelimeyi Müberred’in العاشفة لزوجها “kocasına âşık olan kadın” şeklinde tefsir ettiğini söyleyerek, onun bu konuda bir şiirini nakletmiştir. Bk. Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *et-Tefsîrü l-Basît*, thk. Komisyon (Riyad: Silsiletü Rasâilü l-Câmi’iyye, 2010), 21/236.

^[139] er-Rahmân 55/33.

olmuştur."^[140] âyeti örnek olarak gösterilebilir. Bunun ardından, Hassân b. Sâbit'in şu şiiriyle istişhâdda bulunmuştur:

بِهَالِيلٍ مِنْهُمْ جَعْفَرٌ وَابْنُ أُمِّهِ عَلِيٌّ وَمِنْهُمْ أَحْمَدُ الْمُتَخَيَّرُ

"Onların içinde biri Câ'fer'dir, onun annesinden doğan kardeşi Ali'dir, Ve yine onlardan seçilmiş olan Ahmed vardır."^[141]

Müberred'in şiir bağlamında atıfta bulunduğu sahâbîlerden biri de İbn Abbas'tır. Nitekim o, {وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ} "*Geceye ve topladığı şeylere yemin olsun.*"^[142] âyetindeki وَسَقَ lafzını yorumlarken İbn Abbas'ın şiiriyle istişhâdda bulunmuştur. Rivâyete göre, Hâricî liderlerden Nâfi' b. Ezrak, İbn Abbas'a kelimenin anlamını sormuş, İbn Abbas ise جمع "topladı" şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Nâfi', söz konusu anlamın Arap dili açısından bilinen ve örneklendirilebilen bir kullanım olup olmadığını sorgulamış; İbn Abbas da şu beyti delil olarak zikretmiştir:

إِنَّ لَنَا فَلَايِصًا حَقَانًا مُسْتَوْسِقَاتٍ لَوْ يَجِدَنَّ سَائِقًا

"Bizim, gerçekte bir araya toplansalardı dışı deve yavrularımız vardır. Şayet onları sevk edecek biri bulsalar hareket ederlerdi."

Dolayısıyla İbn Abbas, buradaki مُسْتَوْسِقَاتٍ ifadesinin "toplanmak" anlamında olduğunu söylemiştir.^[143]

Müberred'in bu kapsamda atıfta bulunduğu bir diğer sahâbî Enes b. Mâlik'tir. (öl. 93/711/12) Enes b. Mâlik, Cin sûresi 3. âyetinde geçen {وَأِنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا} ifadesindeki جَدُّ kelimesini "rabbimizin zenginliği" şeklinde açıklamıştır. Bununla birlikte, tâbiinden Saïd b. Cübeyr (öl. 94/713) mezkûr ifadeyi yemin veya hayret anlamında جَدُّ رَبِّنَا şeklinde okumuş ve şu şiirle istişhâdda bulunmuştur:

أَجْدُكَ لَمْ تَعْتَمِضْ لَيْلَةً فَفَرَّقَدَهَا مَعَ رُقَادِهَا

"Allah'a yemin olsun ki, bir gece olsun gözünü yummadın da onunla birlikte uyuyasın?"^[144]

Müberred, sahâbî şairlerin yanı sıra muhadramûn şairlerine de atıfta bulunmuştur. Örneğin o, جَاءَ فُلَانٌ مِنَ الْغَائِطِ ifadesinin abdestsizlik hâlinden kinaye olduğunu söylemiştir. Ancak الْغَائِطِ kelimesinin vadi anlamında da kullanıldığını

[140] et-Tegâbün 64/2.

[141] Müberred, *el-Kâmil*, 3/27.

[142] el-İnşikâk 84/17.

[143] Müberred, *el-Kâmil*, 3/56; Müberred, *el-Fâzıl*, 10.

[144] Müberred, *el-Kâmil*, 2/430.

vurgulamış, ardından muhadramûn şairlerinden Amr b. Ma‘dikerib’in (öl. 21/641-42) şu şiiriyle istişhâdda bulunmuştur:

وَكَمْ مِنْ غَائِطٍ مِنْ دُونِ سَلْمَى قَلِيلِ الْإِنْسِ لَيْسَ بِهِ كَتِيبُ

“Nice ıssız vadi vardır ki Selmâ’nın önünde, insanların az bulunduğu Ketî’nin bile olmadığı.”^[145]

Bazı kelimelerin anlamını tespit ederken Müberred, iki farklı şairden alıntıda bulunmuş ve bu örnekler aracılığıyla dilsel yorumlarını pekiştirmiştir. Örneğin Hz. Dâvûd, iki hasımın arasındaki tartışmayı dinlerken taraflardan birinin hitap gücünün kendisine baskın geldiğini ifade etmek için kullandığı عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ “Konuşmada bana üstün geldi.”^[146] âyetindeki عَزَّ kelimesini açıklarken, önce Câhiliyye dönemi şairlerinden Evs b. Hacer’in (öl. 620) yorumuna başvurmuştur. Evs, bu kelimenin anlamını açıklarken Arapların عَزَّتِ الشَّمَالُ الرِّيَّاحُ “Kuzey rüzgârı diğer rüzgârlara galip geldi.” şeklindeki sözünü delil göstermiştir. Dolayısıyla Evs, عَزَّ lafzının “galip gelmek, üstünlük sağlamak” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Ardından, Arapların en meşhur kadın şairi Hansâ’nın da (öl. 24/645) mezkur lafzı “galip gelmek” şeklinde izah ettiğini nakletmiş ve onun şu şiiriyle istişhâdda bulunmuştur:

كَأَنَّ لَمْ يَكُونُوا جَمِي بُئِي إِذِ النَّاسِ إِذْ ذَاكَ مِنْ عَزَّ بَرٍّ

“Sanki bir zamanlar sığınılan, saygı duyulan ve korkuyla karışık çekinilen bir korunak olmamışlardı. Çünkü o vakit insanlar arasında ancak izzetli ve güçlü olanlar öne çıkardı.”^[147]

Müberred, âyetleri tefsir ederken özellikle recez tarzında şiir söyleyen şairlerin şiirlerini temel almıştır. Örneğin {وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى} “Sakinleşen geceye and olsun.”^[148] âyetindeki سَجَى kelimesini “sessiz, sakin” olarak tefsir etmiş ve ardından şu şiiri zikretmiştir:

يَا حَبْدًا الْقَمْرَاءَ وَاللَّيْلُ السَّاجُ وَطَرُقٌ مِثْلُ مَلَأَ النَّسَاجُ قَالَ الرَّاجِزُ

“Ay ışığı ile dolu olan sessiz gece ne güzeldir! Yollar ise âdeta dokumacının ördüğü kumaşlara benzemektedir.”^[149]

[145] Müberred, *el-Kâmil*, 2/298.

[146] Sâd 38/23.

[147] Müberred, *el-Kâmil*, 2/379; Müberred, *el-Fâzıl*, 47.

[148] ed-Duhâ 93/2.

[149] Müberred, *el-Kâmil*, 1/344. Müberred’in recez söyleyen şairlere atıfta bulunduğu yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/343; 2/121, 398; 3/56.

Müberred'in en fazla atıfta bulunduğu şairlerin başında Emevî dönemi şairlerinden Cerîr b. Atiyye (öl. 110/728) yer almaktadır. Nitekim o, {وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ} “*Denizde a'lâm gibi yükselen gemiler de onundur.*”^[150] âyetinde geçen الأعلام kelimesini “dağlar” şeklinde tefsir etmiş, ardından bu açıklamasını Cerîr b. Atiyye'ye ait şu beyitle istişhâd ederek desteklemiştir:

إِذَا قَطَعْنَ عُلْمًا بَدَا عُلْمٌ

“Bir dağı aşttıklarında ardından bir başka dağ belirdi.”^[151]

Müberred'in Emevî devri şairlerinden atıfta bulunduğu bir diğer isim Râî en-Nümeyrî (öl. 97/716) gelmektedir. Müberred, “*Sanki onlar saklanmış yumurtalar gibidir.*”^[152] ifadesini Arapların yumurtaya yüklediği saflık ve korunmuşluk anlamlarıyla ilişkilendirmiş ve bu ifadenin dönemin kültürel bağlamında taşıdığı sembolik değere vurgu yapmıştır. Nitekim o, Arapların kadınları devekuşu yumurtasına benzettiklerini söylemiş ve Râî en-Nümeyrî'nin şu şiiriyle istişhâdda bulunmuştur:

كَأَنَّ بَيْضَ نَعَامٍ فِي مَلْأَجْفِهَا إِذَا جَنَلَاهُنَّ قَيْظٌ لَيْلُهُ وَمِدُّ

“Kadınlar örtüleri içinde sanki gecenin karanlığı ve toprağın tabakası onları sakladığında devekuşu yumurtaları gibidir.”^[153]

Cerîr b. Atiyye'yi, atıf yoğunluğu bakımından Ebû Ubeyde takip etmiştir. Nitekim o, Ebû Ubeyde ile ilgili görüşlerini, “Ebû Ubeyde, şiir, garîb lafızlar, rivâyetler ve neşep ilimlerinde bir otoriteydi.” şeklinde dile getirmiştir.^[154] Örneğin, “*Rabbiniz size nişanlı beş bin meleklerle yardım edecektir.*”^[155] âyetindeki مُغْلِمِينَ lafzını Ebû Ubeyde'ye isnad ederek مُغْلِمِينَ “tanınan, bilinen” şeklinde tefsir etmiştir.^[156] Zaman zaman وَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ “*Ebû Ubeyde dışında bir kişiden rivâyet edilmiştir.*” ifadesine yer vererek bazı nakillerde bulunmuştur. Rivâyet edildiğine göre, o kişiye {الْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ} “*Bacak bacağa dolaşır.*”^[157] ifadesi hakkında soru sorulmuş. O da söz konusu âyetin, “şiddetin şiddetle birleşmesi” şeklinde bir anlama geldiğini belirtmiştir. Bu yoru-

[150] er-Rahmân 55/24.

[151] Müberred, *el-Kâmil*, 3/244.

[152] es-Saffât 37/49.

[153] Müberred, *el-Kâmil*, 2/358-359; Vâhidî, *el-Basît*, 19/51.

[154] Sîrâfî, *Ahbârü'n-nahviyyine'l-Basriyyin*, 53.

[155] Âli İmrân 3/124.

[156] Müberred, *el-Kâmil*, 1/69.

[157] el-Kıyâmet 75/29.

munun dayanağı sorulduğunda, görüşünü temellendirmek üzere şu şiiri istişâh olarak kullanmıştır:

أخو لحرب إن عَضَّتْ به لَحْرُبُ وإن شَمَّرَتْ عن سَاقِهَا لَحْرُبُ شَمَّرَا

“Savaş ona yönelik zarar verse dahi, o savaşın yoldaşdır. Savaş şiddete bindiğinde, o da aynı şiddetle karşılık gösterir.”^[158]

Son tahlilde Müberred, âyetleri tefsir ederken toplam 117 şiire atıfta bulunmuştur. Bu şiirlerin 41’inde şairlerin adı açıkça zikredilmiş,^[159] 40’ında ise herhangi bir şair adı belirtilmemiştir. Geriye kalan şiirlerde ise aynı şairlere ait tekrarlar söz konusu olmuştur. Atıf yapılan şairler arasında özellikle Câhiliyye dönemi şairlerinin fazlalığı dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, bireysel düzeyde en fazla atıfta bulunduğu şair Cerîr b. Atiyye olmuş, onu sırasıyla A‘şâ Meymûn b. Kays (öl. 7/629), Ebû Ubeyde, Hassân b. Sâbit ve Accâc (öl. 97/715–16) takip etmiştir. Müberred, Arap şiirini sadece edebî bir malzeme olarak değil, Kur’ân lafızlarının dilsel çözümlenmelerinde vazgeçilmez bir otorite olarak değerlendirmiştir. Şiiri gramerin pratiği, kelimenin tarihi, bağlamın dili olarak görmüş; rivâyetlerdeki titizliğiyle dilsel otoritenin ilmi kriterlere göre nasıl inşa edilmesi gerektiğini göstermiştir. Böylelikle onun tefsiri, sadece anlam açıklama değil, Arap dilinin işleyişini Kur’ân üzerinden gösterme çabasıdır.

2.6. Nahvî Tahlillerle Âyetleri Tefsir Etmesi

Müberred nahvî, “Eşyanın anlatımını mümkün kılan, dili süsleyen ve dinlenenin kulağında anlamı berraklaştıran bir ifade aracı” şeklinde tarif etmiş^[160] ve

^[158] Müberred, *el-Kâmil*, 3/57-58. Müberred’in Ebû Ubeyde’nin şiirleriyle istişâhda bulunduğu yerler için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/291, 386; 2/294, 337. Ebû Ubeyde’ye yapılan şiir dışı atıfların bulunduğu diğer hususlar için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/69, 137, 164, 177, 219, 293, 376, 385, 421, 422, 437; 2/7, 72, 105, 112, 170, 221, 290, 336, 337, 388; 3/56.

^[159] Müberred’in eserinde açıkça zikrettiği şairler şunlardır: Esved b. el-Münzir (öl. ?), Mühelhil (öl. 525 civarı), İmruülkays (öl. 540 civarı), Abîd b. el-Abras (öl. 555), Taraf b. Abd (öl. 564), Tâi (öl. 578), Bişr b. Ebî Hazm el-Esedî (öl. 598), Âdî b. Zeyd (öl. 600 civarı), Nâbigâ ez-Zübânî (öl. 604), Antare (öl. 614), Evs b. Hacer (öl. 620), Alkame b. Abede (öl. 3/625), A‘şâ b. Meymûn b. Kays (öl. 7/629), Abbas b. Mirdâs (öl. 18/639), Züheyrî (öl. 24/645), Hansâ (öl. 24/645), Hüzelî (öl. 28/648-49), Şemmâh b. Dîrâr (öl. 30/650), Mütemmim b. Nüveyre (öl. 30/650), Hutay’e (öl. 59/678), Hassân b. Sâbit (öl. 6/680), Ma’an b. Evs (öl. 64/684), İbn Abbas (öl. 68/687-88), Müferriğ b. Himyerî (öl. 69/688), Hâris b. Hâlid el-Mahzûmî (öl. 80/700), Nehâr b. Tevsia (öl. 83/702), Ahtal (öl. 92/710-11), Ömer b. Ebû Rebia (öl. 93/711), Accâc (öl. 97/715-16), Kutâmî (öl. 101/719-720), Merrâr (öl. 100/721), Küseyyir (öl. 105/723), Ahvas el-Ensârî (öl. 110/728), Cerîr b. Atiyye (öl. 110/728), Ferezdek (öl. 114/732), Zürrumme (öl. 117/735), İbnü’t-Tasriyye (öl. 126/744), Ebû Amr b. Alâ (öl. 154/771), Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ (öl. 209/824), Tevvezî (öl. 238/848), Sa’leb (öl. 291/904).

^[160] Ebû Ubeydullâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî, *Nürü’l-kabes el-muhtasar mine’l-muktebes fi ahbârî n-nuhât ve’l-üdebâ ve’s-şu’ara ve’l-ulemâ*, thk. Ebû’l-Mahâsin Yûsuf b. Ahmed b. Mahmûd el-Hâfiz el-Yağmurî-Rudolf Zellheim (b.y.: Dârü’n-Neşr Steiner in Wiesbaden, 1384/1964), 324.

Kur'an'dan seçtiği âyetlerle örneklendirerek dilsel tespitlerini gerekçelendirme yoluna gitmiştir. Her ne kadar söz konusu eserinde bu tür bilgilere yer vermiş olsa da bazı nahivî meseleleri *el-Müktedab* adlı eserinde daha kapsamlı biçimde ele aldığı ifade etmiştir.^[161]

Müberred, istisna cümlelerinde kullanılan lafızların i'rabı bağlamında yaptığı değerlendirmelerde, istisna unsuru olan kelimenin neden mansub olduğunu dilsel açıdan gerekçelendirmiştir. Ona göre bu durum, istisnanın önce gelmiş olmasından kaynaklanmıştır. Eğer fiil, başka bir unsurla meşgulse ve istisna bu fiille doğrudan bağlantılı değilse, istisna lafzı çoğunlukla nasb hâlinde gelmiştir. Müberred, bu durumu *مَا مَرَرْتُ إِلَّا بِعَبْدِ اللَّهِ* “Abdullah'tan başkasına uğramadım.” gibi örneklerle açıklamıştır. Ayrıca *{ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ }* “Onlardan azı hariç içti.”^[162] âyetini örnek vererek istisnanın nasb ile gelmesinin Kur'an'daki kullanımına dikkat çekmiştir. Ayrıca *جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا* “Zeyd dışında kavim geldi.” cümlesinde olduğu gibi, Zeyd'in gelişini kastetmeyip aksine onu dışladığını ifade etmiştir. Böylece *إِلَّا زَيْدًا* örneğiyle, istisnanın anlam yükünü ve cümledeki mantıksal sınırlarını ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur.^[163] Bu açıklamalar, onun Arap gramerine dair tahlillerinde sadece kuralları değil, anlam yönünden dayanakları da dikkate aldığını göstermiştir.

Onun bu çerçevede ele aldığı lafızlardan bir diğeri *عَسَى* kelimesidir. Ona göre *عَسَى* lafzı *أَنَّ* harfi ile kullanıldığında daha belîğ bir anlam kazanmaktadır. Sözcü gelimi *عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَقُومَ* “Umulur ki Zeyd kalkar” cümlesinde *أَنَّ* kullanıldığı için daha fasih bir anlatım söz konusudur. Bu noktada Allah'ın *{ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ }* “Allah'ın fetih getirmesi umulur.”^[164] ile *{ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَثُوبَ عَلَيْهِمْ }* “Allah'ın onların tevbesini kabul etmesi umulur.”^[165] âyetleri örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte *عَسَى* fiilinin *أَنَّ* edatı olmadan da kullanılabileceğini söylemiştir.^[166]

Müberred, nahiv ilminin konuları arasında yer alan bedel meselesine dair bazı teknik açıklamalarda bulunmuş, ardından bu açıklamaları desteklemek amacıyla birtakım âyetleri delil olarak zikretmiştir. Bu açıdan, iki isimden biri diğeri yerini tuttuğunda ve her ikisi de aynı kişiyi ifade ettiğinde buna “bedel-i kül mine'l-kül” denilmiştir. Örneğin *مَرَرْتُ بِأَخِيكَ زَيْدٍ* “Kardeşin Zeyd'e uğradım.” cümlesinde *زَيْدٍ* lafzı *أَخِيكَ* kelimesinin bedelidir. *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ عَبْدٍ لِلَّهِ* “Allah'ın kulu bir adama uğradım.” ifadesinde *عَبْدٌ لِلَّهِ* kelimesi ise *رَجُلٌ* lafzından bedeldir. Müberred, teorik çerçevesini çizdiği bu kuralların, Kur'an âyetlerinde de tatbik edildiğini

[161] Müberred, *el-Kâmil*, 1/138, 279; 3/16.

[162] el-Bakara 2/249.

[163] Müberred, *el-Kâmil*, 2/119.

[164] el-Mâide 5/52.

[165] et-Tevbe 9/102.

[166] Müberred, *el-Kâmil*, 1/260. Müberred'in *عَسَى* lafzına dair farklı izahları hakkında bk. Müberred, *el-Müktedab*, 3/68, 69, 70.

belirtmiştir. { قَالَ الْمَلَأَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا } “Kendini büyük gören ileri gelenler iman edenlere şöyle dedi.”^[167] كِيسَمِ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا kısmı bölümünden bedel olup, bedel-i kül mine’l-kül’e örnek gösterilebilir. Öte yandan, cümlenin içinde zikredilen şeyin bir parçasını belirtmek amacıyla yapılan bedel ise bedel-i ba’z mine’l-kül’dür. صَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ “Zeyd’in başına vurdum.” ifadesi bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir. O, ortaya koyduğu bu tarz dilsel izahlarını âyetleri referans getirerek temellendirmeye çalışmıştır. Örneğin, Alak sûresi 15-16. âyetlerde geçen günahkâr ve yalancı birinin alnından yakalanacağına buyrulduğu لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ifadeleri bedel-i ba’z mine’l-kül’e delil olarak sunulabilir.^[168]

Müberred’in naklettiği bir görüşe göre إما edatı anlam bakımından bir atıf edatı gibi algılsın ve sonrasındaki kelime ve ifadeler, atıf edatlarından sonraki yapıya uygun şekilde getirilmişse de, bu kullanım gerçek bir atıf değildir. Nitekim أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ örneğinde görüldüğü üzere, bu ifade atıf harfinden ziyade “Her ne olursa olsun Zeyd yola çıkacaktır.” şeklinde anlama karşılık gelmektedir. Bu bağlamda فَمَّا {فَمَا} ifadesi de “Ne olursa olsun yetimi ezme!” gibi bir anlam vurgusu taşımaktadır. Diğer taraftan إما edatı وَ anlamında kullanıldığında çoğunlukla tekrar edilir ve bu takdirde her bir unsura izafe edilmesi zorunlu hâle gelir. Bu bakımdan أَمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا {Zeyd’i veya Amr’ı dövdüm} cümlesiyle {إِمَّا الْعَذَابُ وَإِمَّا السَّاعَةُ} “Ya azap ya da kıyamet.”^[170] gibi âyetler örnek olarak gösterilebilir.^[171] إما edatı ceza için kullanıldığında ما harfi ile birlikte kullanılmaz. Fakat bazı zamanlarda ما zâid bir harf olarak zikredilebilir. Sözelimi {فَأِمَّا تَرِيَنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا} “İnsanlardan biri seni görecektir olursa...”^[172] âyetindeki إما edatındaki ما harfi zâiddir. Dolayısıyla ما harfi olmadan da ceza manası verilebilir. Hâl böyle olunca, âyetin takdiri إِنَّ تَرِيَنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا şeklindedir.^[173] Bununla birlikte, {مِمَّا حَطَبَاتِهِمْ أَعْرَفُوا} “Hataları sebebiyle boğuldular.”^[174] âyetindeki مِمَّا lafzındaki من harfinin^[175] ve Hakkâ sûresi 19 ve 20. âyetlerde geçen كِتَابِيهِ ve جَسَابِيهِ ifadelerindeki هـ harfinin zâid olduğunu söylemiştir. Özellikle كِتَابِيهِ lafzındaki هـ harfinin harekeyi veya tonlamayı vurgulamak amacıyla zikredildiğini belirtmiştir.^[176]

Edatlar hakkında değerlendirmelerine devam eden Müberred, { وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعِ } “Allah, bütün

^[167] el-A‘râf 7/88.

^[168] Müberred, *el-Kâmil*, 2/326; Müberred, *el-Müktedab*, 1/199, 200.

^[169] el-İnsân 76/3.

^[170] Meryem 19/75.

^[171] Müberred, *el-Kâmil*, 1/349; Müberred, *el-Müktedab*, 1/149; 2/69, 353.

^[172] Meryem 19/26.

^[173] Müberred, *el-Kâmil*, 1/350; Müberred, *el-Müktedab*, 1/186; 3/27, 28.

^[174] Nûh 71/15.

^[175] Müberred, *el-Kâmil*, 2/94. Müberred’in zâid lafızlarla ilgili verdiği detaylı örnekler için Müberred, *el-Müktedab*, 2/31, 34, 36, 77; 4/136, 137, 143.

^[176] Müberred, *el-Kâmil*, 2/374; Müberred, *el-Müktedab*, 1/170, 198.

canlıları sudan yaratmıştır. Onlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayağı üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yürür. Allah, dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla güç yetirendir.”^[177] âyetindeki مَنْ edatıyla ilgilenmiştir. Müberred’e göre burada مَنْ edatının kullanılmasının sebebi, insanların söz konusu varlıklarla birlikte zikredilmiş olmasıdır. Böylece lafız, müşterek bir kullanım üzerinden tek bir ifade kalıbına bağlanmıştır. Normal şartlarda مَنْ yalnızca akıl sahipleri için kullanılan bir edattır. Dolayısıyla akıllı olmayan varlıklar tek başına zikredildiğinde bu edat kullanılmaz.^[178] Müberred, her ne kadar *el-Kâmil*’de مَنْ edatının bazı özelliklerine değinmemiş olsa da *el-Muktedab* adlı eserinde bu edatın birtakım dilsel hususiyetlerine temas etmiştir. Nitekim بِسْأَلِهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ “Göklerde ve yerde bulunan herkes O’ndan ister.”^[179] âyetinde geçen مَنْ lafzının bütün varlıkları kapsayıcı bir anlam taşıdığını ifade etmiştir. Ona göre bu lafız, yapı bakımından müfred olsa da anlam yönünden küllî bir kapsama sahiptir ve tüm varlıklara delâlet etmektedir.^[180]

Müberred, âyetlerde kullanılan marife lafızların, bağlam içindeki anlam inceliklerine özel bir hassasiyet göstermiştir. Örneğin, {بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ إِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ} “Çocuğa hangi günahından dolayı toprağa gömüldüğü sorulduğunda.”^[181] âyetinin soru kalıbında gelmesi ve ayrıca الْمَوْؤُودَةُ lafzının marife kullanılmasını sorgulamanın ciddiyetini ve azarlamamanın gücünü arttırmak için olduğunu belirtmiştir. Benzer durumunun {يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ الْهَيْدِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ} “Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara benim yanı sıra sen mi beni ve annemi iki tanrı edinin şeklinde bir telkinde bulundun?”^[182] ifadelerinde olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla, söz konusu âyette sorununun yöneltilmesindeki asıl amacın bilgi edinmek değil, azarlama yani التَّبْكِيْتُ niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca لِلنَّاسِ lafzının marife kalıbında kullanılması, bu azarlayıcı hitapta özellikle anlamı kuvvetlendiren ve vurguyu arttıran bir mahiyete sahiptir. Müberred’e göre bu türden marife kullanımı, muhatabın eylemini belirginleştirerek ona yöneltilen sorgulamanın tonunu sertleştirmekte ve azarlama maksadını pekiştirmektedir.^[183]

Müberred, harf-i cerlerin zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılabilirdiğini belirterek, bu tür kullanımların Arapça’nın ifade çeşitliliğine işaret ettiğini vurgulamıştır. Bu açıdan, Firavunun dilinden menkul {وَلَأَصْبَحَنَّكُمْ فِي جُدُوعِ النَّحْلِ} “Sizi hurma kütüklerine asacağı.”^[184] ifadesindeki فِي harf-i cerrinin عَلَى anlamında,^[185]

[177] en-Nûr 24/45.

[178] Müberred, *el-Kâmil*, 2/286.

[179] er-Rahmân 55/29.

[180] Müberred, *el-Muktedab*, 2/135.

[181] et-Tekvîr 81/8.

[182] el-Mâide 5/116.

[183] Müberred, *el-Kâmil*, 2/116.

[184] Tâhâ 20/71.

[185] Müberred, *el-Kâmil*, 2/399.

{أَفْتَمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى} “Onun gördüğü şeyler hususunda şüphe mi ediyorsunuz?”^[186] âyetindeki عَلَى harfinin عَنْ anlamında,^[187] {وَأَنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ} “Kitâp ehlinde her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir.”^[188] ifade-sindeki اِنْ edatının مَا anlamında olduğunu söylemiştir.^[189]

Bununla birlikte, {لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ} “Onun önünde ve arkasında izleyenler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar.”^[190] âyetindeki مِنْ edatının بِأَمْرِ اللَّهِ şeklinde bir anlam takdirine sahip olduğunu kaydetmiştir.^[191] Ayrıca, {وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا} “Mûsâ kavminden yetmiş kişi seçti.” âyetindeki و harfinin مَع anlamında olduğunu belirtmiştir.^[192] Müberred, ilsâk anlamında kullanılan ب harf-i cerrinin birçok yerde مَع anlamında kullanıldığını ve bunun hem yakınlık hem de ilişki anlamı kattığını belirtmiştir.^[193]

Müberred, bazı kalıplarda kullanılan kelimelerin farklı anlam incelikleri barındırdığını ifade etmiştir. Nitekim, Hz. Hûd’un {قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ} “Ey kavim! Bende akıl noksanlığı yoktur.”^[194] ifadesinde geçen سَفَاهَةٌ kelimesi ile Hz. Nûh’un {قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ} “Ey kavim! Bende bir dalâlet yoktur.”^[195] sözünde yer alan ضَلَالَةٌ lafzının فِعَالَةٌ kalıbından gelmesi onlara mübalağa anlamı kazandırmaktadır.^[196]

Bu örnekler çerçevesinde Müberred, nahiv kurallarını sadece teorik olarak aktarmakla yetinmemiş, bunların Kur’ân’daki kullanımlarını da delillerle göstermiştir. Böylece nahiv ilmini, lafızların i‘rabı yanında onların anlam ve kullanım alanlarıyla da ilişkilendirmeye çalışmıştır.

2.7. Lügavî Tahlillerle Âyetleri Tefsir Etmesi

Kur’ân’ın bütün fasih lehçeleri kapsadığını ifade eden Müberred,^[197] âyetlerde yer alan kelimeleri yorumlarken kimi zaman kendisinden önceki dil âlimlerinin görüşlerine atıfta bulunmuş, kimi zaman ise herhangi bir otoriteye müracaat etmeksizin doğrudan kendi değerlendirmelerini ortaya koymuştur.

[186] en-Necm 53/12.

[187] Müberred, *el-Kâmil*, 2/206.

[188] en-Nisâ 4/159.

[189] Müberred, *el-Kâmil*, 3/22; Müberred, *el-Müktedab*, 2/317, 318.

[190] er-Ra’d 13/11.

[191] Müberred, *el-Kâmil*, 2/400.

[192] Müberred, *el-Kâmil*, 1/390.

[193] Ebü’l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *Kitâbü’l-te’âzî, thk. Muhammed İbrahim Hasan Cemal* (b.y.: y.y., ts), 72.

[194] el-A’râf 7/67.

[195] el-A’râf 7/61.

[196] Müberred, 1/231.

[197] Müberred, *el-Kâmil*, 2/399.

Örneğin, müşriklerin dünya hayatı için yaptıkları harcamaların tasvir edildiği {كَمْ تَلْبَسُ فِيهَا صِرًّا} “İçinde dondurucu ayaz bulunan bir rüzgâra benzer”^[198] âyetindeki *صِرًّا* kelimesini “şiddetli soğuk”,^[199] “soğuk ve gürültülü kuvvetli rüzgar”^[200] {وَأَنْتَ لَا تَطْمَؤُنُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى} “Orada ne susuz kalırsın, ne de kavrulursun”^[201] âyetindeki *تَضْحَى* fiilini “yanmak”,^[202] {يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ} “Mücrimler yüzlerinden tanınacaklardır.”^[203] ifadesindeki *سِيمَاهُمْ* lafzını “alâmet, işaret”,^[204] yine Rahmân sûresi 64. âyetteki cenneti tavsif etmek için zikredilen *مُدْهَامَاتَانِ* ifadesini, “Yoğun yeşillikleri ve canlılıkları olması hasebiyle siyaha yakın bir renge sahip olan”,^[205] Cuma sûresi 5. âyetteki *أَسْفَار* kelimesini “kitaplar”,^[206] {وَأَتْرَكَ الْبَحْرَ زَهُوًّا} “Denizi açık bırak”^[207] âyetindeki *زَهُوًّا* kelimesini “durgun, sakin”,^[208] Sâd sûresi 31. âyetinde geçen {الصَّافِنَاتُ الْجَيَادِ} ifadesindeki *الْجَيَادِ* kelimesini “atlar” şeklinde tefsir etmiştir.^[209]

Müberred, kelimelerin sadece lügavî tahlilleriyle yetinmemiş, aynı zamanda onların etimolojik kökenlerine dair izahlarda bulunmayı ihmal etmemiştir. Örneğin, Hakkâ sûresinin 6. âyetinde Âd kavminin *صِرَصِر* isimli bir rüzgârla helak edildiğine dair ifadelerde de geçtiği üzere, Müberred *صِرَصِر* lafzının esasen yırtıcı kuşların çıkardığı ses olduğunu belirtmiştir.^[210] Öte yandan Müberred, {طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ} “Allah onların kalplerini mühürledi.”^[211] âyetinde geçen *طَبَعَ* fiilinin kökenine dair açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bu fiil, *طَبَعَ السَّيْفِ* “kılıç mühürlendi, pasla kaplandı.” tabirinde olduğu gibi, kılıçla yakın bir ilişkiyi ifade etmektedir. Nitekim Araplar, kılıcın pasla kaplanarak kullanılamaz hâle gelmesini *طَبَعَ السَّيْفِ* şeklinde ifade etmişlerdir. Müberred bu benzerlikten hareketle, söz konusu âyetteki kalbin mühürlenmesini de paslanarak işlevsiz hâle gelen bir kılıçla benzeştirmiş, böylece kalbin hakikati idrak etme yeteneğini yitirdiğini vurgulamıştır.^[212] Müberred, *الْأَسْفُ* kelimesiyle de ilgilenmiştir. Ona göre, Araplar “Bunun verdiği üzüntü sebebiyle öldü” cümlesindeki *أَسْفًا* “üzüntü, keder” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca bu kelimenin bazen “öfke” anlamında

[198] Âl-i İmrân 3/117.

[199] Müberred, *el-Kâmil*, 1/75.

[200] Müberred, *Kitâbü'l-te'âzi*, 107.

[201] Tâhâ 20/119.

[202] Müberred, *el-Kâmil*, 3/63.

[203] er-Rahmân 55/41.

[204] Müberred, *el-Kâmil*, 1/69.

[205] Müberred, *el-Kâmil*, 2/342.

[206] Müberred, *el-Kâmil*, 2/427.

[207] ed-Duhân 44/24.

[208] Müberred, *el-Kâmil*, 2/220.

[209] Müberred, *el-Kâmil*, 2/433.

[210] Müberred, *el-Kâmil*, 1/288.

[211] en-Nahl 16/108.

[212] Müberred, *el-Kâmil*, 3/236.

da istimal edildiğini belirtmiş ve {فَلَمَّا اسْفُونا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ} âyetindeki kullanımın buna işaret ettiğini vurgulamıştır. Bazen de söz konusu kelimenin “esir” veya “tutsak” anlamlarında kullanıldığına dikkat çekmiştir.^[213] Bununla birlikte, birçok âyette zikri geçen الذُّوب kelimesinin aslının الدَّلُو “kova” olduğunu söylemiştir.^[214] Bu kullanım, kova aracılığıyla elde edilen su miktarının bir pay veya nasip olarak değerlendirilmesiyle anlam kazanmıştır. Zamanla bu ilişki özellikle ceza, sevap ve kısmet gibi soyut kavramlara dönüşmüş, böylece kelimenin semantik alanı genişlemiştir.

Müberred, yerleşik yorum geleneğinde kelime ve kavramlara atfedilen anlamları her zaman mutlak kabul etmemiş, bazı durumlarda bu anlamlara itiraz etmiştir. Nitekim Yûnus sûresinin 92. âyetinde geçen {فَالْيَوْمَ نُنَجِّبُكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَ آيَةً} “*Arkadan gelenlere ibret olması açısından, bugün senin bedenini kurtaracağız.*” âyetinde yer alan لِنَجِّبُكَ lafzını, yaygın şekilde kabul gören “seni kurtarıyoruz” anlamında değil; bağlama ve lafzın devamındaki “bedeninle” ibaresine dayanarak “cesedini dışarı çıkarıyoruz” veya “bedeninle seni karaya atarız” şeklinde anlamlandırmıştır. Müberred’e göre bu yaklaşım, âyetin sonunda yer alan {لَتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَ آيَةً} “*Senden sonrakiler için bir ibret olasın diye*” ifadesiyle de desteklenmektedir.^[215]

Zaman zaman lafızları izah ederken, önce kendi yorumunu zikretmiş, daha sonra yapılan farklı görüşlere yer vermiştir. Örneğin {وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى} “*Yuvarlandığı zaman malı ona fayda vermedi.*”^[216] âyetinde yer alan تَرَدَّى fiilini “helâk oldu” anlamında tefsir etmiş, akabinde iki farklı rivâyeti aktarmıştır. İlk rivâyete göre تَرَدَّى fiiliyle “cehenneme yuvarlanmak” kastedilmiştir. İkinci rivâyette ise “ölmek” anlamında yorumlanmıştır.^[217]

Müberred, kelimelerin anlamlarının bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamış ve bazı lafızların, lügavî anlamlarının ötesinde kullanıldığını belirtmiştir. Örneğin Hz. Zekeriya’nın dilinden aktarılan {وَأَيُّ جُفَّتِ الْمَوَالِي مِنْ وَرَائِي} “*Arkandan gelecek yakınlarım için endişe ediyorum.*”^[218] âyetindeki وراء kelimesi lügat itibarıyla “arka” anlamına gelmekle birlikte, Müberred bu bağlamda söz konusu kelimenin أمامي “önümde” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Benzer şekilde, {وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا} “*Onların ilerisinde bir kral vardı. Ve her bir gemiyi gasp ediyordu.*”^[219] ifadesindeki وراء kelimesi-

[213] Müberred, *el-Kâmil*, 1/74.

[214] Müberred, *el-Kâmil*, 1/257.

[215] Müberred, *el-Kâmil*, 3/314.

[216] el-Leyl 92/11.

[217] Müberred, *el-Kâmil*, 1/146.

[218] Meryem 19/5.

[219] el-Kehf 18/79.

nin de bağlam gereği “önlerinde” anlamına geldiğini belirtmiştir.^[220] Dolayısıyla, kelimenin literal anlamını bağlama göre uyarlayarak, “önlerinde” anlamını uygun görmüş, kelimenin sabit anlamını dikkate almamıştır. Bu yorumlar, Müberred'in dilsel çözümlemelerinde bağlamı da esas aldığını göstermiştir. Öte yandan, Hz. Şuayb'in kavmine yönelik kullandığı {وَالْتَّخَذْتُمُوهُ وَرَائِكُمْ ظَهْرِيًّا} “Onun emirlerini arkanıza atıp sırt çevirdiniz.”^[221] ifadesinde geçen وَرَاءَ kelimesini ise رَمَيْتُمْ بِهِ وَرَاءَ {ظُهُورِكُمْ أَي لَمْ تَلْتَقُوا إِلَيْهِ} “Onu sırtlarınızın arkasına attınız. Dolayısıyla, ona aldırış etmediniz.” şeklinde lafzî anlamı esas alarak açıklamıştır.^[222]

[220] Müberred, *el-Kâmil*, 2/130.

[221] Hüd 11/92.

[222] Müberred, *el-Kâmil*, 1/72. Müberred'in lügat açıklamalarına dair diğer örnekleri için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/88, 151, 210, 214, 216, 301, 310, 389, 424, 437, 440, 445; 2/135, 136, 162, 173, 208, 265, 289, 394, 402, 420-421; 3/239, 244, 267, 273. Müberred, *el-Kâmil*'de izah etmediği bazı âyetlerde geçen kelimeleri, *el-Fâzil* adlı eserinde مَنْ غَرِيبٌ وَلُغَةٌ başlığı altında ve *el-Müzekker ve'l-müennes* adlı eserlerinde ele almıştır. Bk. Müberred, *el-Fâzil*, 22, 23; Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Müzekker ve'l-müennes*, thk. Ramazan Abdü'd-Tevvâb-Selâhaddîn el-Hâdî (b.y.: Mektebetü Dârü'l-Kütüb, 1970), 98, 99. Ayrıca Müberred, ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı *Kitâbü'l-te'âzi* adlı eserinde, *el-Kâmil*'de izah etmediği Kur'an'daki bazı kelimelerin anlamlarını açıklamıştır. Bk. Müberred, *Kitâbü'l-te'âzi*, 66, 70, 71, 125, 128, 162. Müfessirler arasında özellikle Vâhidî (öl. 468/1076) Müberred'in günümüze ulaşan eserlerinde açıklamasına rastlanmayan birçok âyeti *el-Basîl* adlı tefsirinde nakletmiştir. Ancak, *el-Basîl*'in tahkikini yapanlardan Nûre bint Abdillâh لَمْ أَغْتَرِ عَلَى مَصْنَدِ لِقَوْلِهِ “Onun sözünün geçtiği bir kaynağa rastlamadım”, Fâzıl b. Sâlih b. Abdillâh eş-Şehrî لَمْ يَرَوْا إِذْ دَجَّ أَمَلٌ “Onun böyle bir görüşünü bulamadım” ve İbrahim b. Ali el-Hasan لَمْ أَقِفْ عَلَى قَوْلِهِ “Onun bu görüşüne herhangi bir kaynaktan rastlamadım” diyerek, Vâhidî'nin atıfta bulunduğu kaynağın tespit edilemediğini ifade etmişlerdir. Bk. Vâhidî, *el-Basîl*, 10/21, 451, 587; 11/180, 333; 12/103, 124, 367; 13/110, 111, 171, 251, 432, 501, 510, 561; 14/47, 352, 354, 356, 359, 360, 363, 364, 372, 373, 384, 385, 464, 469, 501, 524, 536; 15/7, 11, 14, 15, 17, 38, 69, 76, 83, 92, 132, 205, 224, 244, 267, 273, 274, 280, 286, 287, 299, 306, 349, 357, 369, 370, 382, 428, 440, 593, 594, 610; 16/20, 26, 57, 91, 92, 149, 151, 303, 319; 322, 330, 335, 367, 390, 392, 423, 427, 441, 478; 17/16, 20, 30, 41, 51, 103; 18/9, 29, 43, 44; 19/14, 19, 49, 69, 73, 104, 106, 112, 117, 182, 196, 198, 209, 214, 222, 243, 257, 301, 324, 329, 345, 355, 356, 390, 424, 452, 473, 490, 512, 525; 20/22, 24, 63, 75, 88, 89, 96, 142, 146, 160, 189, 196, 213, 234, 243, 250, 271, 319, 330, 331, 332, 357, 381, 394, 413, 426, 428, 434, 438, 444, 447, 451, 453, 458, 460, 470, 477, 479, 480, 508; 21/27, 64, 74, 81, 84, 91, 94, 107, 108, 112, 113, 115, 146, 152, 153, 171, 195, 198, 206, 210, 221, 224, 226, 243, 257, 294, 340, 356, 370, 422, 432, 470, 474; 22/44, 47, 48, 57, 71, 79, 83, 86, 99, 100, 148, 177, 179, 217, 223, 240, 273, 304, 305, 307, 314, 321, 326, 351, 355, 364, 378, 424, 461, 479, 489, 495, 496, 512, 514, 523; 23/35, 39, 73, 80, 81, 82, 115, 116, 118, 122, 127, 132, 138, 174, 189, 197, 230, 237, 241, 252, 307, 317, 337, 354, 403, 410, 456, 516; 24/10, 32, 37, 45, 105, 123, 180, 204, 217, 263, 306, 365, 443. Öte yandan Vâhidî, bir yerde *مُكْتَدَبٌ* adlı kitapta “في كتاب المُقْتَضَبِ” ibaresine yer vererek, Müberred'e nispet ettiği rivâyetin kaynağını açık biçimde belirtmiştir. Bk. Vâhidî *el-Basîl*, 12/365. Bunun yanı sıra; Ebü Ca'fer en-Nehhâs (öl. 338/950), Begavî (öl. 516/1122), İbn Atıyye (öl. 541/1147), Fahrreddin er-Râzî (öl. 606/1210), Kurtubî (öl. 671/1273) ve Semîn el-Halebî'nin (öl. 756/1355) tefsirlerinde Müberred'e ait tefsir açıklamalarını bulmak mümkündür. Bk. Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1989), 4/455, 475; Ebü Muhammed Muhyüssünne el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü'l-tenzil*, thk. Komisyon (Riyad: Dâru Tîbe, 1988), 5/310; Ebü Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 5/474; Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*; thk. Seyyid İmrân (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2012), 15/266, 371, 394, 425, 486, 538, 556; 16/10, 53, 67, 97, 108, 191, 213, 227, 271; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh Abdülmuhsin et-

Müberred, âyetlerde zikir geçen kelimelerin lügavî açıklamasını yaparken, onu Arapların sözlü dil geleneği ve örfî kullanım kalıpları doğrultusunda temellendirme yoluna gitmiştir. Bu bakımdan, kelimelerdeki fonetik ve morfolojik farklılıkları açıklarken Arap kabilelerinin lehçe farklarını ve dilsel örflerini de göz önünde bulundurmıştır. Sözelimi Arapların صَوَاعِق kelimesinin çoğulunun صَوَاعِق şeklinde telaffuz ettiklerini belirtmiş, bu kullanımın Hicaz lehçesine ait olduğunu^[223] ve Kur’ân’ın da bu dille nâzil olduğunu ifade etmiştir. Benî Temîm’e göre ise söz konusu kelimenin cemisi صَوَاعِق şeklinde gelmektedir.^[224] Bunun yanında o, Medîne ehlinin,^[225] Benî Tay,^[226] Benî Said,^[227] Kays ve Esed kabilelerinin^[228] lehçesel farklılıklarına da atıfta bulunmuştur.

2.8. Mecaz, Temsil ve Teşbihle Âyetleri Tefsir Etmesi

Müberred, mecazî dilin doğasında var olan bir zorunluluk olarak değerlendirmiştir. Özellikle Kur’ân’da ve Arap şiirinde mecazın sıkça kullanıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, kelimenin hakikî anlamı dışında kullanılması durumunda, bu mecazî kullanımın bağlamdan kolayca çıkarılabilir olması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, “*Bu Kur’ân, şu iki şehirden itibar sahibi bir adama indirilmeli değil miydi?*”^[229] âyetinde mecazî bir kullanımın olduğunu, dolayısıyla iki şehrin Mekke ve Tâif olduğunu, iki adamın ise Urve b. Mes’ûd ile Velid b. Muğîre olduğunu aktarmıştır.^[230]

Müberred’e göre, eğer zıt anlamlı kavramlar zarar veya fayda bakımından aynı mecaz alanında bulunuyorsa, onlardan birini zikretmekle diğersinin de aynı hükme dâhil olduğu anlaşılır. Bu sebeple, “sıcak” zikredildiğinde “soğuk” da kastedilmiş olur. Örneğin “*Sıcaktan korunmanız için sizin için elbiseler yarattı.*”^[231] âyetinde

Türki (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 14/174, 311, 321, 322, 324; 22/251, 298; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yûsuf el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, ts), 8/132, 233; 11/13. Diğer taraftan Ebü Hayyân el-Endelûsî (öl. 745/1344), Müberred’e atfedilen bazı rivâyetlerin doğruluğuna kuşkuyla yaklaşmış ve bunlara, *لأنَّ المَعْرُودَ أَحَدٌ مِنْ أَنْ يَذْهَبَ إِلَى هَذَا*, “Müberred, böyle bir görüşü benimseyecek seviyede biri değildir” ifadesiyle karşı çıkmıştır. Bk. Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *Bahrü’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdül-Mevcûd-Alî Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 8/473. Ebü Hayyân’ın Müberred’e atıfta bulunduğu yerler için bk. Ebü Hayyân, *Bahrü’l-muhît*, 6/275, 328.

[223] Müberred, *el-Kâmil*, 1/106, 239, 397; 3/135; Müberred, *el-Müktedab*, 1/175; 3/25.

[224] Müberred, *el-Kâmil*, 3/135. Müberred’in bu konudaki diğer örnekleri için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/444; 2/100; Müberred, *el-Müktedab*, 3/25.

[225] Müberred, *el-Kâmil*, 2/153.

[226] Müberred, *el-Kâmil*, 3/53.

[227] Müberred, *el-Kâmil*, 1/353.

[228] Müberred, *el-Kâmil*, 1/396.

[229] ez-Zuhuf 43/31.

[230] Müberred, *el-Kâmil*, 2/133, 304; 1/118.

[231] en-Nahl 16/81.

lafzen yalnızca sıcaktan söz edilmekle birlikte, Arapların ifade tarzına uygun olarak burada “soğuk” da dolaylı biçimde kastedilmiştir.^[232]

Bununla birlikte, Allah'ın yere ve göklere, “İsteyerek veya istemeyerek gelin!”^[233] şeklindeki hitabına dair yorumunda, bu tür bir ifadenin lafzî anlamda bir konuşma değil, temsilî bir anlatım olduğunu savunan kelâmcıların görüşüne atıfla, onların bu hususta söz konusu hitabın hakiki değil, mecazî bir anlatım olduğunu ileri sürdüklerini belirtmiştir.^[234]

Müberred, temsili anlatımların yanı sıra bazı Kur'an âyetlerinin kinayeli bir anlam taşıdığını da belirtmiştir. Bunun öncesinde, kinayeli anlatımlarla ilgili bazı kullanımlardan bahsetmiştir. Mâide süresi 75. âyette Hz. İsa ve annesinin yemek yemelerinden söz edilmesini, beşeriyetlerine ve dolayısıyla tuvalet ihtiyacı gibi insani hallere işaret eden bir kinaye olarak yorumlamıştır. Bununla birlikte, derilerin kıyamet günü kişi aleyhine şahitlik etmesine dair ifadelere^[235] ilişkin olarak ise burada geçen ifadelerin cinsel organlara yönelik bir kinaye taşıdığını belirtmiştir.^[236] Ramazan gecelerinde eşlerin birbirlerine yaklaşmalarına izin verildiğini bildiren âyeti^[237] ve “*Kadınlara dokunmanız hâlinde*”^[238] ifadesini kinayeli bir anlatım olarak değerlendirmiştir. Ona göre her iki ifade de doğrudan cinsel ilişki kastedilmekle birlikte, bu durum açık bir şekilde değil, dolaylı ve nezaketli bir üslup içerisinde kinaye yoluyla ifade edilmiştir.^[239]

Müberred, teşbihin sadece lafzî bir sanat değil, anlamı kuvvetlendiren ve duyguyu yoğunlaştıran bir ifade biçimi olduğunu vurgulamıştır. Teşbihi değerlendirirken, müteşâbih ifadeler ile hakikat arasında denge kurmaya çalışmıştır. Ona göre teşbihin belli bir sınırı vardır. Zira varlıklar bazı yönleriyle benzeşir bazı yönleriyle ise farklılaşır. Bu nedenle teşbihin hangi yönüyle yapıldığına bakılır. Sözelimi yüz; güneş ve aya benzetildiğinde, burada kasıt parlaklık ve güzelliştir. Dolayısıyla, büyüklük veya yakıcılık kastedilmez. Bunun yanında, teşbihin Arap dilinde yaygın olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla teşbih, Arap sözlerinin çoğunu oluşturan bir üslup özelliğidir. Bu da Kur'an'ın söylemine büyük ölçüde yansımıştır. Bu bağlamda, Allah'ın nurunun camda inci gibi parlayan bir yıldız benzetilmesi^[240] ve cehennem bitkisi olan zakkumun tomurcuklarının şeytanların başlarına benze-

[232] Vâhidî, *el-Basît*, 13/161, 162.

[233] Fussilet 41/11.

[234] Müberred, *el-Kâmil*, 2/121.

[235] Fussilet 41/21.

[236] Müberred, *el-Kâmil*, 2/298.

[237] el-Bakara 2/187.

[238] en-Nisâ 4/43.

[239] Müberred, *el-Kâmil*, 2/153.

[240] en-Nûr 24/35.

tildiği ifadeleri^[241] örnek olarak göstermiştir. Ayrıca o, teşbihte esas olanın, gözle görülen benzerlikten ziyade zihinde kurulan temsil olduğunu söylemiştir.^[242]

Örneklerden de anlaşılmıştır ki Müberred'in tefsir anlayışı yalnızca dil kurallarıyla sınırlı kalmamış; mecaz, teşbih ve kinaye gibi edebî unsurları da dikkate almıştır. Ona göre mecaz, Arapça'nın doğal bir parçasıdır ve anlam, bağlama göre şekillenmiştir.

2.9. Kelâmî Yaklaşımla Âyetleri Tefsir Etmesi

Müberred'in, zaman zaman klasik dilci kimliğinin ötesine geçerek kelâmî bir bakış açısıyla âyetleri tefsir etmiştir. Bu bakımdan, kelâmcıları “ehlü'n-nazar” olarak nitelemiş ve onların görüşlerini değerli bulduğunu belirtmiştir. Örneğin, Hz. Nûh'un ifadelerini içeren, “*Rabbim! Yeryüzünde hiçbir kâfiri sağ bırakma. Zira sen onları bırakırsan kullarını saptırır; günahkâr ve kâfir çocuklardan başkasını doğurmazlar.*”^[243] âyetini, “Onları çocuk oldukları hâlde küfürle nitelemiş ve henüz doğmadan önce bile inkârlarını zikretmiştir.” şeklinde bir yaklaşımla tefsir etmiştir.^[244] Bununla birlikte, zalim sultana karşı çıkma düşüncesinin Mu'tezile tarafından sahiplenildiğini ifade ederek, “Mu'tezile” kavramını zikrettiği zamanlar da olmuştur.^[245]

Bunun yanında Mu'tezile'den özel olarak bahsettiği kişiler olmuştur. Örneğin Mu'tezile'nin kurucusu olarak bilinen Vâsıl b. Atâ (öl. 131/748) hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: Vâsıl b. Atâ hayret verici kimselerden biriydi. Çünkü o, “râ” harfini söyleyemeyen, bu harfte kötü bir peltekliliği bulunan biriydi. Ancak konuşmalarını “râ”sız ifade ederdi ve bunu kimse fark etmezdi. Bu, onun mahareti ve lafızlarının akıcılığındandı. Bunun için Mu'tezile'den bir şair, konuşmalarını uzatmasına ve “râ” harfinden kaçınmasına rağmen, bu harfin konuşmada çok sık geçmesine karşın sanki hiç yokmuş gibi konuşmasını överek şöyle demiştir: “Harfleri değiştirmede usta, her hatibin bâtilıyla hakkı alt etmeye kalkışanına karşı koyan bir hatiptir.”^[246]

Müberred, Vâsıl b. Atâ'nın kaynaklarda “gazzâl” yani “iplikçi” şeklinde anıldığını söylemiştir. Ebû Huzeyfe künyesiyle tanınan Vâsıl, bir Mu'tezilî olmakla birlikte meslek itibarıyla iplikçi değildi. Ancak, çarşıda iplikçiler arasında bulunarak iffetli kadınları tanıyıp onlara sadakasını tahsis etmesi sebebiyle bu şekilde

^[241] es-Saffât 37/65.

^[242] Müberred, *el-Kâmil*, 2/396.

^[243] Nûh 26-27.

^[244] Müberred, *el-Kâmil*, 3/105.

^[245] Müberred, *el-Kâmil*, 3/49.

^[246] Müberred, *el-Kâmil*, 3/34.

anılmıştır. Ayrıca uzun boyunlu oluşu sebebiyle, Amr b. Ubeyd'in (öl. 144/761) onu görür görmez, "Bu boyunla bu kimse asla felah bulmaz" dediği rivâyet edilmektedir.^[247] Müberred, bazen de Nazzâm'ın (öl. 231/845) şiirleriyle istîşâdda bulunmuştur.^[248]

Müberred'in Mu'tezile'ye atıfta bulunmasında, öğrencisi olduğu Câhiz'in ilmî ve fikrî etkisinin belirleyici olduğu öne sürülebilir. Onun, özellikle Vâsıl b. Atâ ve Nazzâm gibi Mu'tezilî şahsiyetlere yönelik göndermeleri ise bu isimlerin kelâmî doktrinlerini benimseme amacı taşımaktan ziyade, edebî ve entelektüel yönlerine dikkat çekme niyetine dayandığını düşündürmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada Müberred'in, Arap dili ve edebiyatı sahasında ortaya koyduğu en önemli eserlerinden biri olan *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*'inin tefsirle doğrudan ve dolaylı irtibatını gösteren unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, *el-Kâmil*'in doğrudan tefsir amacıyla yazılmamış olsa da Kur'ân dili ve anlamı etrafında şekillenen çok sayıda bilgiye yer verdiğini göstermektedir.

Müberred'in dilsel tahlillerin, müfessirler tarafından sıkça başvuru kaynağı arasında değerlendirilebileceği anlaşılmıştır. Bu yönüyle Müberred'in eseri, hem dil hem de tefsir çalışmaları için önemli bir başvuru kaynağı olma niteliğindedir. Onun Kur'ân yorumlarında öncelikle şiirle istîşâdın ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Müberred, âyetlerin lügavî ve nahvî çözümlemelerini yaparken, tefsir otoritelerinin görüşlerine bazen doğrudan isim vererek, bazen de genel ifadelerle atıfta bulunduğu şahit olunmuştur. Bununla birlikte; kelimelerin kökeni, yapısı, fonetik özellikleri gibi dilsel unsurlar üzerinden anlam inşası yaptığı görülmüştür. Bu bağlamda Müberred'in, kelimelerin anlam dünyasını sadece sözlük bilgisine indirmediği, onları Arap toplumunun sözlü kültüründeki kullanım biçimlerine, örfî bağlamlarına bağladığı görülmüştür. Kimi zaman sahâbe kavillerine de yer vererek, âyetlerin ilk muhataplarının algısını göz önünde tuttuğu ve tarihsel bir duyarlılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Araştırmada Müberred'in bazı âyet yorumlarında kelâmî eğilimler taşıyan açıklamalar yaptığına da rastlanmıştır.

Bu çalışmada Müberred'in Kur'ân'a yaklaşımı, yalnızca dilsel çözümlemelerle sınırlı olmayan; şiir, tarihsel bağlam, müfessir ve sahâbe kavilleriyle, lügavî-nahvî yaklaşımlarla zenginleşen çok yönlü bir yorum geleneğini yansıttığına şahit olunmuştur. Sonuç olarak, Müberred'in tefsir yönteminin *el-Kâmil* adlı eseri özelinde genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışıldığı bu araştırmanın, Müberred'in

^[247] Müberred, *el-Kâmil*, 3/33.

^[248] Müberred, *el-Kâmil*, 2/22.

tefsir metodolojisi ve dilsel yaklaşımına dair daha kapsamlı çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkan, Ahmet. *Ebu'l-Abbas el-Mubberred ve el-Kâmil fi'l-edebed Adlı Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Evâil*, thk. Muhammed es-Seyyîd el-Vekîl. Kahire: Dârü'l-Beşîri li's-Sekâfe ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1987.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü'l-tenzil*, thk. Komisyon. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tîbe, 1988.
- Dayf, Şevki. *Medârisü'n-nahviyye*, Kahire: Dârü'l-Ma'arif, 8. Basım, ts.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, thk. Seyyid İmrân. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2012.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh. *Me'âni'l-Kur'ân*, 3 Cilt. Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1983.
- Fîrüzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Bulga fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luga*, thk. Muhammed Mısırî. Dımaşk: Dâru Sa'deddin, 2000.
- Ebû Hayyân, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *Bahrü'l-muhîd*, thk. Âdil Ahmed Abdül-Mevcûd-Alî Muhammed Muavvîd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1993.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzû'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhëtü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1998.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 16 Cilt. b.y.: Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, ts.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garibi'l-İslâmî, 1993.
- Hatîp el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâdî ev Medîneti's-selâm*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2004.
- Huvvârî, Hüd b. Muhakkem. *Tefsîru kitâbillâhi'l-azîz*, thk. Bâlhâc b. Saîd Şerîfî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garibi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer en-Nemerî, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis ve şahzû'zâhîni ve'l-hâcis*, thk. Muhammed Mursî el-Buhûlî, 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Abdirrahîb, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî, *'İkdü'l-ferid*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali el-Nec-cârî. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, thk. Hasan Hindâvî. Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 2. Basım, 1993.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, thk. Selmân Abdü'l-Fettâh Ebu'l-Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Veşeyâtü'l-a'yân ve enbâü en-bâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Saîd b. Hazm el-Endelûsî, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dârü'l-Ma'arif, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dârü't-Tîbe, 2. Basım, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Tefsîru garibi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Ali b. Muhammed b. Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'l-ilmî'l-tefsîr* 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Ali b. Muhammed b. Cevzî, *Keşfü'n-nikâb anî'l-esmâi ve'l-elkâb*, thk. Abdülazîz b. Râci es-Sâidî. b.y., y.y., 1993.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Abdülkâdir Arnaüt-Mahmûd el-Arnaüt. 10 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, ts.
- İbnü'l-Kıfî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhim b. Abdilvâhid. *İnbâhu'r-ruvât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî-Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfe, 1986.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk. *el-Fihrist*. Beyrüt: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kâhyaoglu, Yasin. "Ebu'l-Abbas el-Muberrid'in Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri". *Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (Haziran 2003), 83-96. isamveri.org/pdf/dr/DO_2424/2003_III_10/2003_III_10.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Lügavî, Ebü't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali. *Merâtibü'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Lügavî, Ebü't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali. *Tabakâtü'n-nahviyyîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Müzekker ve'l-müennes*, thk. Ramazan Abdü'd-Tevvâb-Selâhaddîn el-Hâdî. b.y.: Mektebetü Dârü'l-Kütüb, 1970.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Belaga*, thk. Ramazan Abdü'd-Tevvâb. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1985.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Müktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Azîme. 4 Cilt. Kahire: b.y., 1994.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Fâzil*, thk. Abdülazîz Meymenî. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 2. Basım, 1995.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*, thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Riyad: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *Kitâbü'l-te'âzi*, thk. Muhammed İbrâhim Hasan Cemal. b.y.: y.y., ts.
- Merzûbânî, Ebü Ubeydullâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd. *Nürü'l-kabes el-muhtasar mine'l-muktebes fi ahbâri'n-nuhât ve'l-üdebâ ve's-su'ara ve'l-ulemâ*, thk. Ebü'l-Mahâsin Yûsuf b. Ahmed b. Mahmûd el-Hâfîz el-Yağmurî-Rudolf Zellheim. b.y.: Dârü'n-Neşr Steiner in Wiesbaden, 1964.
- Merzûbânî, Ebü Ubeydullâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd. *Mu'cemu's-şuarâ*, thk. Fârûk Eslîm. Beyrut: Dâru Sâder, 2005.
- Mustafa, Mahmûd. *İ'câmü'l-'alâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Nehâs, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmî'l-Kurâ, 1989.
- Neşvân el-Himyârî, Ebü Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa'd. *Şemsü'l-'ulûm ve devâü kelâmî'l-Arab mine'l-külûm*, thk. Hüseyin b. Abdillâh el-Amrî-Mutahhar b. Ali el-İryânî-Yusuf Muhammed Abdullâh. Beyrut-Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir-Dâru'l-Fikr, 1999.
- Nüveyhid, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirin min sadri'l-İslâmi hatta'l-asri'l-hâdiri*, thk. Hasan Hâlid. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Seâlibî, Ebü Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil. *Letâifü'l-ma'ârif*, thk. P. de Jong. Leiden: E. J. Brill, 1867.
- Semîn el-Halebî, *Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf. ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sîrâfî, Ebü Saîd el-Hasen b. Abdillâh. *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed Abdü'l-Mun'im Hafâci. Kahire: Şeriketu Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bânî el-Hillî ve Evlâdih, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman. *Bugyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *ed-Dürrü'l-mensûr fi'l-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hicri li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 2003.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman. *el-Müzhir fî ulûmi'l-lugati ve envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ-Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim-Ali Muhammed el-Becâvî. 2 Cilt. Kahire: Dârü't-Türâs, 3. Basım, ts.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *et-Tefsîrû'l-Basût*, thk. Komisyon. 24 Cilt. Riyad: Silsiletü Rasâili'l-Câmi'iyye, 2010.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2001.
- Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, Kahire: Dârü'l-Ma'arif, 3. Basım, ts.
- Tenûhî, Kâdî Ebü'l-Muhâsin el-Mufaddal b. Muhammed b. Mis'ar, *Târihu'l-ulemâi'n-nahviyyîn mine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn ve gayrihim*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hilvu. Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suudi'l-İslâmiyye, 1981.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-ulemâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kuveyt: b.y., 1984.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Sîyretü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-Ali Ebü Zeyd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 9. Basım, 1993.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâik gavâmizi'tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi'te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdül-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvid. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zübeydî, Ebü Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dârü'l-Ma'arif, 3. Basım, 1984.